

Forskningspolitikk

Fagbladet for forskning,
høyere utdanning og innovasjon

Plan S for åpen forskning

Innhold

- 4** **Kronikk:** Fram fra skyggen: innovasjon i husholdningene
MARTIN GJELSVIK
- 8** **Tema: Plan S**
Vil ha fortgang for åpen tilgang
JOHN-ARNE RØTTINGEN
- 10** **Gull og salami: et kritisk blikk på Plan S**
PER KOCH
- 12** **Hva vil skje med Plan S?**
GUNNAR SIVERTSEN
- 14** **Når forskningen skal kommuniseres til folk flest**
LINN MEIDELL DYBDAHL
- 16** **Den nye langtidsplanen for forskning: En plan for alt og ingenting**
EGIL KALLERUD OG ESPEN SOLBERG
- 20** **Debatt: Er Forskningsrådet et superråd?**
ERIK ERIKSEN
- 22** **På vej mod et nyt dansk finansieringslandskab?**
LISE DEGN
- 24** **Kunskapsnation i kris? Analyser og forslag i svensk universitetspolitikk**
MATS BENNER
- 26** **OECD ser på norsk forskning og innovasjon for bedre helse og omsorg**
JOHN-ARNE RØTTINGEN
- Tema: Instituttpolitikken**
- 28** **Forskningsrådet kommer med en rekke forslag til endringer i norsk instituttpolitikk**
PER KOCH
- 32** **Målrettet – men ikke effektivt nok**
SVEINUNG SKULE OG SIRI BRORSTAD BORLAUG
- 34** **Bøker: Hvilken plass kan kollegialitet ha som styringsform ved moderne universiteter?**
AGNETE VABØ
- 36** **Flere kvinner enn menn avlegger doktorgrad i Norge**

Foto: bigturaonline Illustrasjon: Lars Fiske

Foto: ©Nobel Media AB

Foto: bki92

Forskningspolitikk

Nr. 4, 2018, 41. årgang, ISSN 0333-0273

Ansvarlig redaktør: Per M. Koch
E-post: fpol@nifu.no
Redaktør Danmark: Lise Degn
Redaktør Sverige: Mats Benner
Redaksjonssekretær: Inger Henaug
Redaksjonsutvalg: Magnus Gulbrandsen, Universitetet i Oslo, Espen Solberg, NIFU, Egil Kallerud, NIFU, Agnete Vabø, OsloMet, Sverker Sörlin, KTH i Stockholm, Kaare Aagaard, Aarhus Universitet, Ellen-Marie Forsberg, Østfoldforskning og Tor Paulson, Høgskolen i Innlandet.

Design: Helge Thorstvedt
Forside: Shutterstock / Tutae
Trykk: Karin Smedsrud/RK Gruppen
Opplag: 7000
Redaksjon avsluttet: 9. desember 2018

Forskningspolitikk utgis av NIFU
Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning,
Postadresse: Postboks 2815 Tøyen, 0608 Oslo
Besøksadresse: Økernveien 9, 0653 Oslo
Tlf 22 59 51 00 Fax: 22 59 51 01
www.nifu.no

Forskningspolitikk er medlem av Den Norske Fagpresses Forening og redigeres i tråd med Redaktørplakaten

Forskningspolitikk kommer ut fire ganger i året. Abonnement er gratis og kan fås ved henvendelse til fpol@nifu.no eller tlf. 986 42 169.

Forskningspolitikkens hjemmeside:
http://www.fpol.no
Forskningspolitikk utgis med støtte fra Norges forskningsråd.

Forskningspolitikk ønsker artikler, kronikker og debattinnlegg om forskning, høyere utdanning og innovasjon. Lengde: artikler og kronikker maks 8000 tegn uten mellomrom; debattinnlegg maks 4000 tegn uten mellomrom. Manus sendes til fpol@nifu.no.

Åpen forskning er viktig for demokratiet

Hvis du i dag går til Elseviers portal Science Direct for å finne og laste ned en fagartikkel fra *Research Policy*, må du normalt hente frem kredittkortet og betale intet mindre enn 35,95 amerikanske dollar for noen få sider med tekst. Hvis du ønsker å kjøpe boken *Innovation In Public Sector Services*, en bok jeg i sin tid redigerte sammen med Paul Windrum, krever forlaget den svimlende sum av 162 dollar og 5 cent. Jeg må ha lov til å si det: Den boken er ikke verdt 1400 kroner.

PER M. KOCH,
redaktør

Det har vært mye snakk om forskernes behov i debatten omkring Plan S og åpen publisering. Det hevdes at de ikke lenger vil kunne publisere i de ledende fagtidsskriftene, at de vil bli utestengt fra internasjonalt

forsknings samarbeid og at kvaliteten på forskningen vil gå ned.

Det er ingen grunn til å legge skjul på at Plan S er et eksempel på radikal innovasjon. Som all annen disruptiv innovasjon medfører den risiko. Pessimistene kan få rett: Dette kan gå riktig galt, om ikke politikere, forskningsråd, forskere og forlag i samarbeid klarer å håndtere dette på en god måte.

Det kan allikevel se ut som om noen av motstanderne tar for lett på den utfordringen jeg har presentert ovenfor. Betalingsmurene gjør det praktisk talt umulig for folk flest å få tak i relevante fagartikler og -bøker til en akseptabel pris.

Det er mulig en del forskere ikke er så oppmerksomme på dette, fordi institusjonene deres tar del i innkjøpsavtaler som gjør at de kan laste ned artikler og låne bøker uten å betale en krone selv. Men for andre som tar del i den offentlige arena for læring, innovasjon og demokratisk debatt – journalister, entreprenører, innovatører og samfunnsengasjerte aktivister – er muren rett og slett for høy.

Dette er et demokratisk problem.

Det er sant at vi lever i en tid der politikere dikter opp sine egne sannheter og der mange baserer sine standpunkt på følelser og kulturell identitet fremfor fakta og forskning. Men dette er også en tid der utdanningsnivåene er høyere enn noen gang før, og der flere og flere faktisk er i stand til å lese og forstå akademisk litteratur.

Selv i det forgiftede debattklimaet vi ser i sosiale media og avisenes kommentarfelt, refereres det til forskning. Forskningen blir riktignok feiltolket og misbrukt, men den har fortsatt autoritet.

Her kan åpen tilgang gi dem som fortsatt tror på kunnskap og toleranse, de redskapene de trenger. De kan vise til hva forskerne faktisk sier, eller – dersom det er uenighet på feltet – synliggjøre at det at én forsker sier noe, ikke nødvendigvis betyr at det er sant.

Åpne vinduer kan også være med på å slippe frisk luft inn i trange fagfelt. Fagtidsskriftene er dessverre like så gjerne konserverende som fornyende. Den gamle garde kontrollerer tross alt både toppstillinger og fagfellekomiteer. Da kan det være sunt at andre, med andre erfaringer og perspektiver, får innsyn i hva disse forskerne faktisk driver med, og plasserer funnene inn i en større ramme.

“Åpne vinduer kan også være med på å slippe frisk luft inn i trange fagfelt”

Per Koch

Fram fra skyggen: innovasjon i husholdningene

En fersk studie i NORCE viser et betydelig omfang av konsument- og husholdningsinnovasjon i Norge. Her er det løsninger som næringslivet og offentlig sektor kan ha nytte av.

MARTIN GJELSVIK,
forskningsleder,
NORCE

Studien bygger på en omfattende, representativ analyse av husholdningenes innovasjonsaktiviteter, og viser hva som kjenne-tegner disse aktive innbyggerne, og hvilke motiver som ligger til grunn for at de prioriterer å bruke fritida på å utvikle nye produkter og tjenester. Siden disse aktivitetene ikke synliggjøres i statistikk og debatt, blir de også oversett i norsk innovasjonspolitik.

Studien viser at 11,5 prosent av norske husholdninger har utviklet nye produkter eller tjenester på fritida de tre siste årene. Siden studien bygger på et representativt utvalg av norske husholdninger, kan vi anslå at 400 000 av dem bruker fritid og egne penger på innovasjoner. Med et slikt omfang må fenomenet husholdningsinnovasjon settes på agendaen for en utvidet innovasjonspolitik.

Hva er konsumentinnovasjon?

Konsument- eller husholdningsinnovasjon defineres som innovasjoner som utføres i fritida, uten betaling. Arbeid som er pålagt av arbeidsgiver, faller utenfor. Innovasjon i husholdningene kan ses på som komplementær til bedriftenes aktiviteter. Husholdninger har sjelden de ressursene som skal til for å produsere, markedsføre og distribuere deres innovasjoner. Et samarbeid med bedrifter er dermed et naturlig alternativ.

Studien bygger på data fra Norsk Moni-

tor 2017/2018, utført av Ipsos MMI. Respondentene ble stilt følgende spørsmål:

«Har du eller andre i din husstand i løpet av de tre siste årene brukt deler av fritida og/eller egne penger for å utvikle nye produkter eller tjenester?»

Presiseringen «de tre siste årene» er gjort for å kunne sammenligne resultatene fra tilsvarende undersøkelser som bedriftene svarer på i den såkalte Community Innovation Survey.

Som tabell 1 på side 6 viser, bruker de fleste både fritid og egne penger, mens en del kun bruker fritida. Bare ett svar var mulig, så prosentene lar seg summere.

Motiver for å innovere

Bedrifter og husholdninger har ulike motiver for å innovere. Bedriftene drives av økonomiske incentiver og oppfatninger av markedet, mens husholdningene triggjes av et bredere spekter av motiver. Motivene vises i tabell 2.

Vi finner også kommersielle interesser blant konsumentene – salg er det motivet som nevnes oftest. Mange ønsker å bruke og videreutvikle sin egen kompetanse i fritida, det kan ha overføringsverdi til deres daglige jobber. Vi ser også at egalitære motiver er framtreddende, drøyt hver tredje innovatør ønsker å hjelpe andre. Atter andre er oppfinnere fordi det er gøy. Alt dette gir mening, mest-ringsfølelse og økt velferd.

En regresjonsanalyse av flere demografiske faktorer viser at sannsynligheten for å innovere på fritida øker hvis du er en yngre mann med høyere utdanning og jobber i privat sektor. →

Foto: Pilgesel

Gir mening og løsninger

Disse betydelige innovasjonsaktivitetene har hittil gått upåaktet hen. Det bør de ikke. For det første bidrar de til å gi innbyggerne et mer meningsfullt liv ved å finne løsninger til egne behov og utfordringer.

Eksempelvis har eldre (65+) og pensjonister lavest innovasjonsaktivitet. Siden antall eldre vil vokse kraftig i årene framover, ønsker kommunene at eldre i større grad skal bo hjemme. Velferdsteknologi som skal gjøre dette mulig, er i ferd med å utvikles til et stort marked. Det bør være en målsetting å få flere eldre til selv å utvikle produkter og tjenester som kan løse deres daglige utfordringer.

Husholdninger med kommersielle motiver kan oppfattes som konkurrenter til bedriftene, men det er mer fruktbart å diskutere husholdningsinnovasjon som komplementært både til næringsliv og offentlig sektor. Konsumentenes innovasjon på fritida kan øke potensialet for kommersielle produkter og tjenester i næringslivet, men husholdningene har åpenbart langt færre ressurser til oppskalering, produksjon, markedsføring og distribusjon. Bedrifter har kunder og tilgang til et marked som husholdningene ikke har. Mulighetene for synergier er betydelige.

Husholdningenes fordeler

Hvilke fortrinn har husholdningene i forhold til bedriftene? Von Hippel (2016) hevder at konsumenter med personlige behov for nye funksjoner og løsninger, gjerne starter utviklingsarbeidet før bedrifter blir oppmerksomme på behovet. Konsumentene kan opptre som pionerer for nye produkter og markeder. De bidrar til større mangfold av ideer, design og prototyper.

Husholdningene og konsumentene står fritt til å forfølge egne interesser og prioriteringer. De trenger ikke begrense seg til prosjekter som antas å ha et stort kommersielt marked eller som ligger innenfor en bedrifts vedtatte strategi. De er selv-drevne; å lykkes med innovasjonen er gjerne en belønning i seg selv. Dette øker sannsynligheten for å utvikle mer radikale innovasjoner.

Bedriftene på sin side er gjerne spesialister, de er dyktige på sitt felt, men kanskje ikke så flinke til å se nye trender og muligheter som ligger perifert i forhold til deres nåværende markeder. Bedriftene legger ty-

Foto: Zinkevych

TABELL 1: HAR DU ELLER ANDRE I DIN HUSSTAND I LØPET AV DE TRE SISTE ÅRENE BRUKT DELER AV FRITIDA OG/ELLER EGNE PENGER FOR Å UTVIKLE NYE PRODUKTER ELLER TJENESTER? (INNOVASJONER UTFØRT AV KONSUMENTER, ALDER 18+)

	Antall	Prosent
Ja, brukt deler av fritida	93	2,5
Ja, brukt egne penger	25	0,7
Ja, brukt både fritid og penger	313	8,3
Sum	431	11,5
N	3778	

pisk begrensninger på seg selv gjennom formelle strategier, og intern konkurranse om oppmerksomhet og ressurser kan legge en demper på innovasjonskapasiteten. Og bedriftene har, som oss andre, vanskelig for å forestille seg noe som ikke allerede fins. Innovative konsumenter kan vise fram nye funksjoner, konsepter, design og prototyper slik at bedriftene bokstavelig talt ser hva som er mulig. Slik stimuleres forestillingsevnen og kreativiteten.

Et samarbeid med innovative konsumenter kan forstås som en forlengelse av begrepet åpen innovasjon, et velkjent begrep både i praksis og forskning det siste tiåret.

Samarbeid og samspill

Hvordan kan så husholdningsinnovasjon spille sammen med de innovasjonsprosessene som utspiller seg i bedriftene? Gambardella et al (2016) har vist til fire områder.

For det første kan husholdningsinnovasjoner tas opp i bedrifter og danne grunnlag for nye kommersielle produkter og tjenester. Bedriftene har ressurser til å nå et bredere marked. Design fra husholdningssektoren kan føre til økte salgsinntekter og overskudd, samt redusere bedriftenes egne utviklingskostnader.

Dernest kan konsumenters innovasjoner utvide funksjonsområdet til eksisterende produkter og tjenester. Bedriftene kan fokusere på salg og markedsføring, mens konsumentene utvikler verdifulle funksjoner som utvider bruksområdene, eller design som er tiltalende for nye markeder. IKEA har for eksempel erfart at bru-

“Studien viser at 11,5 prosent av norske husholdninger har utviklet nye produkter eller tjenester på fritida de tre siste årene”

Foto: iStock

Husholdningsinnovasjoner tas opp i bedrifter og danner grunnlag for nye kommersielle produkter og tjenester.

TABELL 2: HOVEDMOTIVER

	Antall	Prosent
For egen bruk	90	2,4
For å selge	197	5,2
For å bruke eller utvikle min egen kompetanse	178	4,7
For å hjelpe andre	157	4,2
For gøy	128	3,4

kerne modifierer produktene deres i retninger som selskapet ikke hadde forestilt seg.

For det tredje kan det tenkes at identiske eller nære substitutter utviklet av husholdningene kan gjøres tilgjengelig både for husholdningene og bedriftene. I så fall kan det oppstå konkurranse mellom de to kanalene, hvor bedriftene kan se seg tjent med et samarbeid eller tilby et oppkjøp eller integrering.

For det fjerde kan det tenkes at bedriftene tilbyr informasjon og kompetanse for å støtte husholdningene og konsumentene i deres innovasjonsiver. De kan tilby utviklingsplattformer og verktøy som effektiviserer konsumentenes innsats, og eventuelt veilede dem over i en kommersiell fase.

Husholdningsinnovasjon og virkemiddelapparatet

Kan virkemiddelapparatet bidra til at hus-

“Vi ser også at egalitære motiver er fremtredende, drøyt hver tredje innovatør ønsker å hjelpe andre”

holdningsinnovasjoner blir kommersialisert eller brukt i løsninger av sentrale samfunnsutfordringer, for eksempel velferdsteknologi, smarte, bærekraftige byer osv.?

Ordninger kan knyttes til innovatørene, for eksempel gjennom Innovasjon Norge, og fylker eller banker kan stimulere til *crowdfunding*. Innovasjon Norge fokuserer i dag mest på bedrifter, men de kan også koble husholdningsinnovatørene til relevante selskaper eller eventuelt hjelpe dem til å etablere sitt eget.

For det andre kan virkemiddelapparatet stimulere til økt samspill mellom husholdningsinnovatørene og eksisterende be-

drifter eller offentlig sektor. Kan strategier for brukerinvolvering belønnes i søknader til Innovasjon Norge og Forskningsrådet? Kan eksisterende og nye næringsklynger åpne for deltakelse fra disse innovatørene?

Det fins mange gode grunner til at husholdnings- eller konsumentinnovasjon bør løftes fram og settes på agendaen for en utvidet innovasjonspolitik. Dette feltet egner seg godt for eksperimentering med ulike tiltak og mekanismer, siden disse innovatørene har ulike motiver. Her har vi primært

drøftet mulighetene for dem med kommersielle motiver, men det kan tenkes at etablering av nettverk for dem som ønsker å bruke og utvikle sin kompetanse på fritida og ønsker å hjelpe andre, kan bidra til at nyvinninger spres til flere.

For litteraturliste, se web-versjonen av denne artikkelen <http://fpol.no/husholdninger>

IRIS i Stavanger er nå del av NORCE, et nytt norsk institutt med over 700 ansatte i Haugesund, Stavanger, Kristiansand, Grimstad, Oslo, og (fra nyttår) Alta, Tromsø, Bardu og Bodø.

Vil ha fortgang for åpen tilgang

Forskningsrådets direktør presenterer de viktigste begrunnelsene for Plan S og for hvorfor endringer i systemet for vitenskapelig publisering er nødvendige.

JOHN-ARNE RØTTINGEN,
administrerende direktør,
Norges forskningsråd

Norges forskningsråd har sluttet seg til en internasjonal koalisjon for å få fortgang i overgangen til åpen publisering av forskningsresultater gjennom den såkalte Plan S. Planen har vakt debatt både i Norge og andre europeiske land. Det er bra.

Forskingsrådet er nå engasjert i diskusjonen om åpen tilgang på en helt ny måte, og det gir gode muligheter for raske å nå det målet de fleste er enige om: full åpen tilgang til vitenskapelige publikasjoner.

cOAlition S

Den europeiske koalisjonen – cOAlition S – som står bak planen, består foreløpig av 13 forskningsråd i 12 europeiske land, EU-kommisjonen og ERC, samt de private stiftelsene Wellcome Trust (UK) og Bill & Melinda Gates Foundation (USA).

Nylig sluttet også svenske Riksbankens Jubileumsfond seg til. En lang rekke organisasjoner har skrevet støttebrev. Det blir jobbet aktivt med å få flere forskningsfinansierere til å bli med i koalisjonen både i og utenfor Europa.

Åpen tilgang

Planens hovedmål er at forskning som er finansiert av koalisjonens medlemmer, skal publiseres med umiddelbar åpen tilgang. Kravene skal implementeres fra 2020.

Åpen tilgang har lenge vært et forskningspolitisk mål både i Norge og andre land. I 2016 vedtok EUs medlemsland et mål om full åpen tilgang til forskningspublikasjoner fra 2020. Plan S er et konkret tiltak for å følge opp dette vedtaket.

“Offentlig finansiert forskning skal være offentlig tilgjengelig”

Begrunnelser

Vi vil her se nærmere på noen av de viktigste begrunnelsene for planen og for hvorfor endringer i systemet for vitenskapelig publisering er nødvendige.

Åpen tilgang til publikasjoner er imidlertid bare en del av en større overgang til åpenhet i alle deler av forskningen og forskningens åpenhet mot samfunnet. Derfor arbeider nå Norges forskningsråd parallelt med en helhetlig policy for åpen forskning som skal være ferdig neste år.

Hvorfor Plan S? Vi har et system for vitenskapelig publisering som på mange områder ikke er bærekraftig. Offentlig finansiert forskning publiseres bak betalingsmur i tidsskrift som i stor grad er kontrollert av noen få forlag. De høye betalingsmurene betyr begrenset tilgang og ineffektiv bruk av offentlige midler. Dette forsterkes av forlagenes monopolposisjon som gir dem mulighet til svært høye fortjenestemarginer.

For å få mest mulig igjen for de investeringene vi gjør i forskning, må alle forskere og alle aktører i samfunnet ha tilgang. Dette er ikke bare et økonomisk spørsmål, men også et prinsipielt: Offentlig finansiert forskning skal være offentlig tilgjengelig.

Publiseringsskjevhet

Det er også andre problemer med dagens system for vitenskapelig publisering. Mange av de kommersielle tidsskriftene styres av en form for medielogikk hvor det er de oppsiktsvekkende funnene som prioriteres på trykk. Dette fører til en publiseringsskjevhet, hvor «negative funn» ofte ikke publiseres.

Det er viktig at vi får etablert et publiseringssystem som også sørger for at de negative funnene blir tilgjengelige, slik at

andre forskere lærer og ikke bruker tid og penger på tilsvarende prosjekter.

Prestisje

Det er i dag et hierarki av tidsskrifter hvor noen ansees som mer prestisjetunge enn andre. En indikator på tidsskriftenes prestisje er «Journal Impact Factor» (JIF). Slike mål på tidsskriftenes kvalitet brukes i forskningssystemet som et surrogat for å måle kvalitet i forskningen. Dette utnytter de store forlagene for å øke sin profitt ytterligere, siden de eier mange av tidsskriftene med høyest «impact factor» og har systematisk overtatt disse fra det som tidligere var tidsskrifter eid av vitenskapelige foreninger.

Vi mener det er viktig at den enkelte artikkelen vurderes på grunnlag av innhold og kvalitet, og ikke hvor den er publisert. Det vil også gjøre det lettere for forskerne å publisere i åpne kanaler som ikke har opparbeidet seg høy *impact factor*.

Samtidig vil det være slik at noen tidsskrifter har høyere gjennomslag i fagmiljøene enn andre. Vi må sørge for at disse ikke kontrolleres av forlagene, og at fagmiljøene tar tilbake kontrollen over disse og bidrar til at de åpnes.

Fagfellevurdering

Kritikerne av planen for åpen tilgang mener det er nødvendig for forskerne å publisere i de mest prestisjetunge tidsskriftene både av hensyn til fagenes utvikling og synligheten til forskerne. Samtidig kan et ensidig fokus på tidsskriftenes prestisje ha negative konsekvenser. Nobelprisvinner i økonomi, James Heckman, hevder for eksempel at økonomifaget hemmes i sin faglige utvikling fordi fem prestisjetidsskrifter i faget er blitt for dominerende.

Uavhengig av åpen tilgang eller ikke, er fagfellevurdering og gode rutiner for kvalitetssikring sentralt for all vitenskapelig publisering. Plan S uttrykker dette eksplisitt. Et av planens mål er dessuten å presse de store forlagene til å endre forret-

ningsmodell, slik at lukkede tidsskrifter som i dag har høy prestisje, vil bli publisert med åpen tilgang.

Dysfunksjonelle strukturer

Forlagenes jernhånd over markedet for vitenskapelig publisering har gjort at dysfunksjonelle strukturer har fått etablere seg og leve videre. Åpen tilgang er ikke svaret på alle problemene, men det er en del av en større endringsprosess mot åpenhet for alle deler av forskningen – åpenhet og kunnskapsdeling mellom forskere og mellom forskermiljøene og samfunnet for øvrig.

Det dreier seg om åpen deling av data og metoder, åpenhet mot samfunnet for bedre kunnskapsutvikling når det gjelder politikkkutforming, innovasjon i næringslivet og demokratisering av kunnskap med sterkere involvering av samfunnet i forskningsprosessene. Dette vil bidra til både økt fart og effektivitet, og også bedre kvalitet og relevans av forskningen.

Nytt landskap

Om 10 år vil landskapet for vitenskapelig publisering se annerledes ut. Digitalisering har åpnet for helt nye muligheter for deling og utvikling av kunnskap. Dette berører alle prosesser i og rundt forskningen.

Diskusjonen rundt Plan S er viktig, fordi vi nå går fra festtaler til konkret

handling: Hvordan kan forskersamfunnet og andre deler av forskningssystemet bidra til å nå målet om full åpenhet? Hvordan kan vi videreutvikle åpne prosesser i forskningen, ikke bare med hensyn til publisering av artikler?

Communalism

Vitenskapssosiologen Robert K. Merton etablerte i 1942 fire grunnleggende normer

for vitenskap. Det første prinsippet var «communalism». Begrepet viser til at kunnskap er et felles gode og at åpenhet og deling er et grunnleggende prinsipp for forskningen.

Åpen tilgang dreier seg også om dette: At forskersamfunnet selv tar tilbake kontrollen over sin egen vitenskapelige kommunikasjon og bidrar til en kunnskapsutvikling som kommer alle til gode.

cOAlition S har presentert en veiledning for implementering av Plan S. Forskningsrådet ber nå om innspill.

cOAlition S er et konsortium av Det europeiske forskningsråd og en rekke nasjonale forskningsråd etablert av Science Europe 4. september i år.

Koalisjonen har lansert Plan S, en plan som tar sikte på at all offentlig støttet forskning skal publiseres i åpne kanaler uten betalingsmurer innen 2020.

Veilederen konkretiserer hovedprinsippene for Plan S og hvordan disse prinsippene kan gjennomføres. Veilederen legges frem for innspill og tilbakemeldinger, internasjonalt og i Norge.

- Nasjonale innspill kan sendes til plan-s@forskningsradet.no. Innspillsrunden vil gå fra uke 48 til 1. februar 2019.
- Internasjonale innspill kan sendes inn på www.coalition-s.org/feedback. Innspillsrunden vil gå fra uke 48 til 1. februar 2019.

Gull og salami: et kritisk blikk på Plan S

I november publiserte forskningsinstituttet PRIO en rapport om mulige konsekvenser av Plan S for publisering, forskningskvalitet og forskningsmiljøer. *Forskningsspolitikk* har spurt en av forfatterne, professor Carl Henrik Knutsen ved Institutt for statsvitenskap ved Universitetet i Oslo, om hva han mener om behovet for åpen publisering og Plan S.

ILLUSTRASJON: LARS FISKE

PER KOCH,
Forskningsspolitikk

Dette er et utdrag av en lengre artikkel som er publisert på nett: www.fpol.no/knutsen/

I rapporten hevder dere at det på mange fagfelt vil være svært begrensede muligheter til å publisere i vitenskapelige kvalitetstidsskrifter. Men er ikke poenget med Plan S at man endrer spillereglene for vitenskapelig publisering, slik at de beste forskerne begynner å publisere i de åpne tidsskriftene? Tror du ikke dette er mulig, hvis EU står bak kravet?

Alt er mulig, men om det er sannsynlig, er en annen sak. Organisasjonene som står bak planen, finansierer ca. 3–4 prosent av verdens forskningsartikler. John-Arne Røttingen og andre fortsetter å pynte på dette bildet og hevder at «landene» bak Plan S står for ca. 15 prosent av verdens forskningsartikler. Det italienske National Institute for Nuclear Physics som har skrevet under, er ikke identisk med italiensk forskning. Dette er jo ikke direkte løgn, men likevel svært misvisende og gir inntrykk av at Plan S har langt bredere støtte enn den virkelig har.

Utestengt fra forskningskanaler

Mer generelt er min oppfatning at de som promoterer Plan S, iallfall i offentligheten, er altfor optimistiske hva angår hvor lett og raskt de kan endre systemet. Dette blir ikke bedre av at mange av de mulige mellomløsningene, slik som den grønne OA-varianten skissert i implementeringsplanen, kommer med en masse detaljerte krav som kan bli vanskelige for tidsskrifter og forlag å akseptere i praksis.

“Mer generelt er min oppfatning at de som promoterer Plan S, iallfall i offentligheten, er altfor optimistiske hva angår hvor lett og raskt de kan endre systemet”

(*Green Open Access* er åpne samlinger av artikler på nett som *ikke* driver med egen fagfellevurdering, red. anm.)

Vi risikerer å komme i en situasjon der NFR-finansierte og andre Plan S-forskere i flere år blir utestengt fra de beste forskningskanalene, uten at det globale systemet endrer seg nevneverdig. Det er liten tvil om at dette scenariet vil skade norske forskningsmiljøer og norsk kunnskapsutvikling.

Hva er alternativet?

I rapporten hevdes det at Plan S vil gjøre det vanskelig å evaluere vitenskapelig kvalitet på en «effektiv, transparent, pålitelig og ikke-diskriminerende måte». Men det er mange som er sterkt kritiske til dagens praksis: Fagtidsskrifter fungerer ofte som faglige siloer, vurderingsprosessen tar altfor lang tid, gode artikler blir avvist, «negative studier» blir ikke publisert m.m. Kan ikke Plan S være med på å tvinge frem en reform her? Og hvis man ikke går for Plan S, hva er alternativet?

Om Plan S skulle vise seg å få bred tilslutning – noe den fortsatt har til gode å få, av forståelige grunner – så kan den tvinge frem reformer. Men, det er altså ikke gitt at dette er reformer til det bedre.

Jeg er for eksempel enig i at vi bør gjøre mer for å fremme en bedre balanse mellom studier som gir «positive» og «negative» funn, men Plan S er ikke den rette medisinen for å bøte på dette problemet, spesielt gitt at bivirkningene av medisinen kan bli langt verre enn dette problemet.

Dette gjelder spesielt hvis det her blir snakk om at de fleste tidsskrifter, som følge av Plan S, hopper over til en Gull OA-modell med forfatterbetaling. (*Gold Open Access* viser til tidsskrifter med fagfellevur-

dering som legger ut alle artikler gratis tilgjengelig, red.anm.) Dette vil antakelig øke det totale antallet artikler, fordi det er dette forlagene vil tjene mest på.

Vi vil kunne se mer «salamipublisering», med mindre delfunn publisert i ulike artikler og at mer av den middelmådige eller endog dårlige forskningen – iallfall fra de forskerne som har godt med tilgang på publiseringssmidler – blir publisert.

Alternativene til Plan S er mange! For å ta et lite knippe:

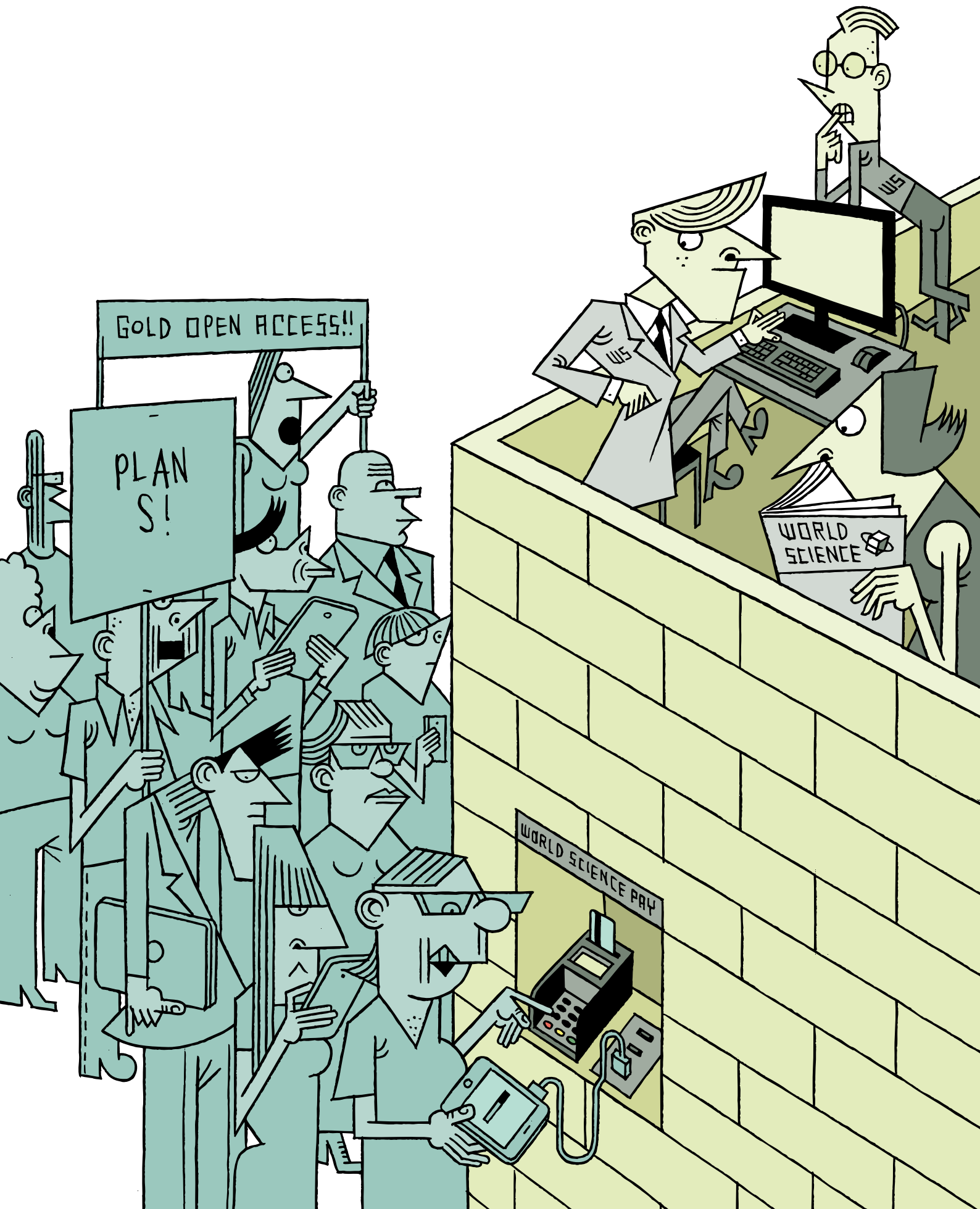
Innenfor cOAlition S kunne man for eksempel fremmet en mer moderat plan som tillot et litt mer tradisjonelt grønt OA-alternativ uten så mange og strikte kriterier knyttet til en konkret lisenstype, slik som CC-BY, etc. (CC-BY viser til en såkalt creative commons-lisens, der teksten kan spres fritt av alle, red. anm.)

Man kunne også startet med å bruke gulrot i stedet for pisk, for eksempel ved å konkretisere og fremsette de «positive insentivene» det snakkes om for at viktige tidsskrifter skal bytte til open access, og da aller helst uten den problematiske forfatterbetalingen.

Man kunne gått inn og finansiert nye kanaler som fokuserte på negative funn, om man mener det er spesielt viktig. Man kunne ha spleiset på å kjøpe opp sentrale tidsskrift eller endog et av forlagene og drevet det som et null-profit OA-forlag for å sikre konkurranse i forlagssystemet.

Og, hvis man først skulle ha satt i gang Plan S og hindret at noen land løper av gårde i forkant, kunne man lagt inn en klausul om at Plan S ikke trer i kraft før en spesifisert (og langt større) andel av verdens forskningsfinansierer har underskrevet.

PRIO-rapporten om Plan S er skrevet av Jørgen Carling, Marta Bivand Erdal, Bård Harstad, Carl Henrik Knutsen, Trude Lappegård, Torbjørn Skardhamar og Gudrun Østby. *Veiskille for åpen tilgang til forskningsresultater*, Oslo 2018. <https://tinyurl.com/prio-plans>

Hva vil skje med Plan S?

Jeg er positiv til Plan S. Den har et godt formål. Og enten den lykkes eller ikke, vil myndighetene være nødt å håndtere overgangen til åpen vitenskapelig publisering sammen med to mer grunnleggende hensyn, forskningskvalitet og god bruk av ressursene. Planen kan derfor ikke gjøre mye skade.

GUNNAR SIVERTSEN,
forsker 1, NIFU

Dessuten bidrar Plan S til at vi endelig får en implementering og diskusjon av en for lengst vedtatt politikk, slik John-Arne Røttingen påpeker i dette nummeret av Forskningspolitikk. Han har rett i at lukket publisering i bunn og grunn er i strid med de offentlige og private forskningsbevilgningenes formål. Men samtidig skal disse bevilgningene fremme forskningskvalitet og gi god bruk av ressursene. Er det mulig å oppnå dette før forlagsmonopolene fjernes?

Monopolkapitalisme i virkeligheten

Ideen om åpen tilgang er tretti år gammel og oppstod i (særlig de amerikanske) forskningsbibliotekene som en reaksjon på økende abonnementspriser på internasjonale vitenskapelige tidsskrifter. Allerede da ønsket man å oppnå to ting: åpne tidsskriftene og fjerne forlagsmonopolene. I dag ser vi at overgangen til åpen tilgang vil kunne lykkes samtidig som den styrker forlagsmonopolene.

Allerede på 1970-tallet oppdaget de store tidsskriftforlagene, den gangen med Pergamon Press i bresjen, at etterspørselen etter de viktigste tidsskriftene var nesten helt uavhengig av prissettingen. Det førte til en bølge av oppkjøp av forlag og porteføljer av tidsskrifter – en virkelig monopolkapitaldannelse. Etter en rekke oppkjøp som har vært enormt kostbare, men som

likevel lønner seg, sitter vi nå igjen med fire-fem forlag som eier de viktigste internasjonale tidsskriftene i de fleste fag. De samarbeider om å avstå fra en fullstendig og dermed ulovlig monopolisering og håver inn fra mangedoblete abonnementspriser.

Åpen tilgang og god forskningsøkonomi

I tillegg høster de profitte fra åpen tilgang: Artikler frikjøpes fra abonnementstidsskrifter. Nye «søstertidsskrifter» med åpen tilgang og forfatterbetaling opprettes for refuserte artikler i hovedtidsskrifter. Generelt har såkalte gull-tidsskrifter med forfatterbetaling også vist seg lukrative. Ideelle forlag som satset på åpen tilgang for femten år siden, er allerede kjøpt opp.

Rettighetene forblir hos forlagene. De har den juridiske retten til selv å sette mar-

god forskningsøkonomi før eierskapet til publiseringsskanalene tas tilbake til forskningen. Så kan forlagene levere utgiver tjenester på vanlige markedsbetingelser. Dette vil gi bedre og billigere tjenester enn offentlig utgivervirksomhet kan yte.

Åpen tilgang og forskningskvalitet

Det samme grunnproblemet, at man lar den som er avhengig av å publisere egen forskning, betale for publiseringen, berører også hensynet til forskningskvalitet. Røvertidsskrifter er et ektefødt barn av denne forretningsmodellen. Men også blant de seriøse er det en markant vekst – også her i Norge – av nye, knapt nok nødvendige, tidsskrifter som er åpne i begge ender. Man publiserer nesten uten redaksjonell vurdering for en lav pris – eller

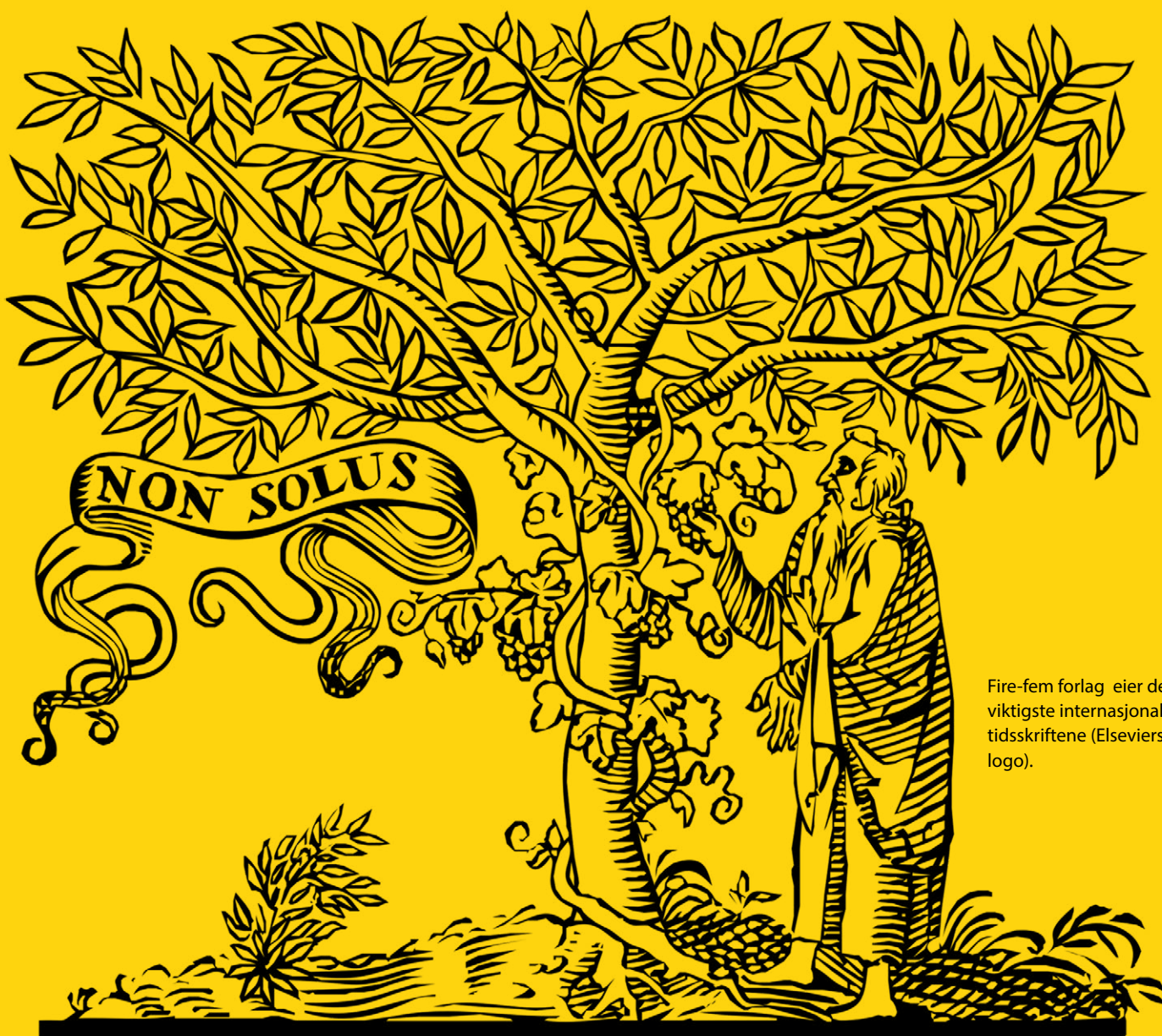
“Åpen tilgang kan ikke kombineres med god forskningsøkonomi før eierskapet til publiseringsskanalene tas tilbake til forskningen”

kedsprisen som forskerne skal betale for å publisere i gode åpne tidsskrifter, uavhengig av politiske ønsker om å sette «tak». Ved åpen tilgang legger man viljen og evnen til å betale på samme side som publiseringspresset i forskningen. Dette er et grunnproblem som både seriøse og mindre seriøse utgivere i økende grad nyter godt av.

Åpen tilgang kan ikke kombineres med

«gratis» – fordi tidsskriftene drives med offentlige midler som er avsatt til andre formål enn å utgi tidsskrifter.

Jeg tror behovet for å vurdere kvaliteten på publiseringsskanaler vil øke heller enn å avta ved overgangen til åpen tilgang. Dette behovet forsvinner ikke ved en signering av DORA-erklæringen og en diskreditering av *Journal Impact Factor*. Be-

Fire-fem forlag eier de viktigste internasjonale tidsskriftene (Elseviers logo).

hovet forsvinner heller ikke om man fjerner eller nullstiller publiseringsindikatoren, slik det nå er snakk om i forbindelse med Plan S. NIFU-forskeren Dag W. Aksnes har vist at de norske *artiklene* på nivå 2, ikke bare de internasjonale *tidsskriftene* på nivå 2, siteres klart mer enn artiklene og tidsskriftene på nivå 1.¹ Uansett hva man gjør med publiseringsindikatoren: Det grunnleggende hensynet til høy kvalitet i norsk forskning forsvinner ikke, og alle vet

at kvaliteten på tidsskrifter er viktig i den forbindelse.

Hva vil skje med Plan S?

Noe av det viktigste med Plan S har allerede skjedd: Økt oppmerksomhet og diskusjon om konsekvensene av åpen tilgang. Forlagenes økende press på forskningsbibliotekenes økonomi fikk aldri en tilsvarende oppmerksomhet i alle de årene dette skjedde. Nå vil i siste instans problemene

med forlagsmonopolene komme i fokus og måtte bli løst. Dette vil bli åpenbart hvis Plan S lykkes, men uten at resultatet er i pakt med de mer grunnleggende hensyn til forskningskvalitet og forskningsøkonomi. Det vil også bli åpenbart hvis Plan S ikke lykkes, fordi forlagene beholder sin makt i andre verdensdeler, noe som vil skape stor frustrasjon i Europa. Jeg frykter ikke Plan S. Før eller siden er man nødt til å ta problemet ved roten: forlagsmonopolene. Og før eller siden er man fortsatt nødt til å sikre god forskningskvalitet og forskningsøkonomi.

“Noe av det viktigste med Plan S har allerede skjedd: Økt oppmerksomhet og diskusjon om konsekvensene av åpen tilgang”

¹ <https://www.forskerforum.no/artikler-i-niva-2-tidsskrifter-bli-mest-sitert/>

Når forskningen skal kommuniseres til folk flest

Kommunikasjon er en viktig del av det å drive med forskning. Likevel finnes det lite forskning på forskningskommunikasjon i Norge. I en tid med falske nyheter, eksplosjon av ulike mediekkanaler, diskusjoner om befolkningens tillit til forskning og en stadig voksende stab av kommunikasjonsmedarbeidere, har Forskningsrådet bevilget penger til forskning på forskningskommunikasjon.

LINN MEIDELL DYBDAHL,
forskningsassistent,
NIFU

– Vi må bli mer bevisst på hva som fungerer i møtet mellom forskere og samfunn, sier Thomas Evensen, avdelingsdirektør i Forskningsrådet.

Evensen har vært med på å opprette FORSKKOMM, et av de første programmene som legger til rette for forskningsbasert kunnskap om forskningskommunikasjon i Norden.

Kravet til forskningskommunikasjon er i endring. Det går i retning av større åpenhet og større forventninger om at befolkningen skal kommunisere tilbake.

– Derfor trenger vi mer kunnskap om utviklingstrekk innen forskningskommunikasjon i Norge, og kunnskapen bør også være nyttig for praktikerne, poengterer Evensen.

FORSKKOMM skal gi grunnlag for læring, erfaringsdeling og identifisere nye muligheter for norsk forskningskommunikasjon.

Endret medielandskap

Flere forhold er med på å gjøre forskning på forskningskommunikasjon viktig.

Medielandskapet er i stadig endring. Tilfanget av nye plattformer for kommunikasjon har endret rammene for forskningskommunikasjon betraktelig. Vi ser et økende tilbud av podkaster, blogger og YouTube-filmer som formidler forskning, samtidig som de tradisjonelle redaksjonene har mindre ressurser til å drive med forskningsjournalistikk.

Sosiale medier har gitt forskere en ny plattform for å kommunisere sin forskning, og større anledning til å styre sitt kommunikasjonsarbeid.

Økt forventning til deltakende forskning

Samtidig møter forskere nye forventninger

om å anvende forskningsmetoder som innebærer deltakelse av ulike samfunnsaktører gjennom forskningsprosessen. Forskning skal i større grad foregå for og med samfunnet.

Mer forskningssamarbeid på tvers av sektorer og disipliner innebærer andre krav til kommunikasjon. I deltakende forskning er kommunikasjon en stadig pågående dialog. Dermed er det ikke nok å drive med enveis formidling i slutten av forskningsprosessen. Kommunikasjon kan være så mye mer enn forskningsartikler, foredrag og kronikker.

Dette innebærer at vi må utvide forståelsen av hva som bør regnes som forskningskommunikasjon. Men det innebærer også at forskerne må lære seg andre måter å kommunisere på, andre sjangre og andre medier. Å skrive en blogg-post eller lage en YouTube-video er noe helt annet enn å skrive en fagartikkel for Nature. Man må blant annet legge fra seg stammespråket og kommunisere på en måte som er enkel, men likevel korrekt og presis. Ender man opp i en debatt i sosiale media, vil man fort oppleve at ikke alle deltakerne styres av fakta. På den annen side kan forskeren også få nye innsikter ved å delta i dialogen. Det kan være mye å lære i slik kommunikasjon.

Et nasjonalt ansvar for forskningskommunikasjon

Ifølge Forskningsrådets vedtekter er en av rådets hovedoppgaver å ha et nasjonalt ansvar for forskningsformidling og bidra til at resultater fra forskning blir tatt i bruk. Dette ansvaret har resultert i opprettelsen av Forskning.no, Forskningsdagene, Forskningsrådets formidlingspris og Nysgjerrig-

per. Den siste er rettet mot elever og lærere i barneskolen.

I tillegg har rådet arrangert praktiske kommunikasjonskurs for forskere og vært involvert i Forsker Grand Prix, som i bunn og grunn handler om å trene unge forskere i populærvitenskapelig formidling.

Noen av forskningsprogrammene har dessuten egne søknadsmidler som er mynnet på kommunikasjonsaktiviteter. Nå har altså Forskningsrådet også lagt til rette for at det utvikles forskningsbasert kunnskap om forskningskommunikasjon.

Forskernes ansvar

I dag anslås det at det finnes om lag 300 kommunikatorer fordelt rundt på universitetene og instituttene. Hva gjør dette med rollefordelingen mellom forskere og kommunikatorer?

Selv om det nå er flere i forskningssektoren som jobber spesifikt med kommunikasjon, betyr ikke det at forskerne kan overlate alt kommunikasjonsarbeidet til dem. Mange kommunikasjonsmedarbeidere har dessuten et dobbelt mandat. De skal bidra til forskningskommunikasjon, samtidig som de har et ansvar for omdømmebygging og andre oppgaver som ikke nødvendigvis er knyttet til forskningskommunikasjon.

Altså vil fortsatt mye av kommunikasjonsansvaret naturlig ligge hos forskeren.

Tydligere krav til kommunikasjon

Som del av arbeidet med nye søknadstyper skal Forskningsrådet i tiden fremover avklare hvordan kommunikasjon skal inngå som del av krav til virkning og effekter (*impact*) i deres utlysninger.

– Det er flere løsninger, for eksempel en

“I en travel forskerhverdag vet vi at forskningskommunikasjon lett blir en salderingspost”

skalérbar modell, der det er andre krav til kommunikasjonsplaner og mål for prosjekter som involverer ulike brukergrupper, enn kommunikasjon i enkelte grunnforskningsprosjekter, sier Evensen.

Han forteller at kommunikasjon i større grad skal kobles mot forskningens samfunns-effekter, slik vi har sett i Storbritannia og EU. I denne sammenhengen vil kommunikasjon være et viktig verktøy forskere har stor nytte av å kunne håndtere.

Smartere og mer tilpasset kommunikasjon

– I en travel forskerhverdag vet vi at forskningskommunikasjon lett blir en salderingspost, sier Evensen.

Han presiserer at den økte forventningen om kommunikasjon ikke nødvendigvis handler om mer kommunikasjon, snarere om smartere og mer tilpasset kommunikasjon.

– FORSKKOMM skal bidra til at vi får mer kunnskap om hva som fungerer eller ikke fungerer innenfor forskningskommunikasjon.

Tre prosjekter fikk finansiering på til sammen 7,6 mill. kr i første runde:

Samspill og kommunikasjon i samfunnsfaglig energiforskning (ENERGISAM)

Prosjektet ledes av Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning (NIFU) og studerer samspeilet mellom forskere, forskningskommunikatorer og ulike brukere tilknyttet samfunnsvitenskapelige forskningssentre for miljøvennlig energi.

I tillegg til å forske på hvordan forskningskommunikasjon bidrar til å forme forskernes roller, praksiser og aktiviteter, skal ENERGISAM undersøke hvordan kommunikasjonsaktivitetene bidrar til at forskningen blir tatt i bruk utenfor akademia.

Å gi formidlingen en kropp

Prosjektet ledes av Arbeidsforskningsinstituttet ved OsloMet og tar for seg forskningsformidlingen som inngår i NTNUS kyborgprosjekt, hvor man forsøker å bruke

biologiske nerveceller som komponenter i en robot. Prosjektet «Å gi formidlingen en kropp» bruker verktøy fra feltet «ansvarlig forskning og innovasjon» for å studere og eksperimentere med forskningskommunikasjonen i kyborgprosjektet over tid.

Prosjektet studerer både hvordan forskjellige fremstillingsmåter kan påvirke etiske diskusjoner om fremvoksende teknologi, og i hvilken grad kyborgforskernes egen formidling og kommunikasjon endres som følge av læring fra prosjektet.

Communicative Circuitry of the Green Shift (COGS)

Dette prosjektet ledes av Senter for utvikling og miljø ved Universitetet i Oslo og skal følge kommunikasjonsaktivitetene til tre norske forskningsprosjekter som fokuserer på ulike aspekter av det grønne skiftet.

Målet er å forstå de institusjonelle betingelsene for å jobbe med forskningskommunikasjon, samt hvordan disse former selve kommunikasjonen. **G**

Forskningsrådets program om forskning på forskningskommunikasjon skal bidra til mer kunnskap om:

- Hvordan forskningskommunikasjon bidrar til forskningens samfunns-effekt
- Hvordan forskningskommunikasjon påvirker forskningen
- Hvordan forskningskommunikasjon påvirker målgruppene
- Hvilke føringer og forutsetninger som legges for forskningskommunikasjon

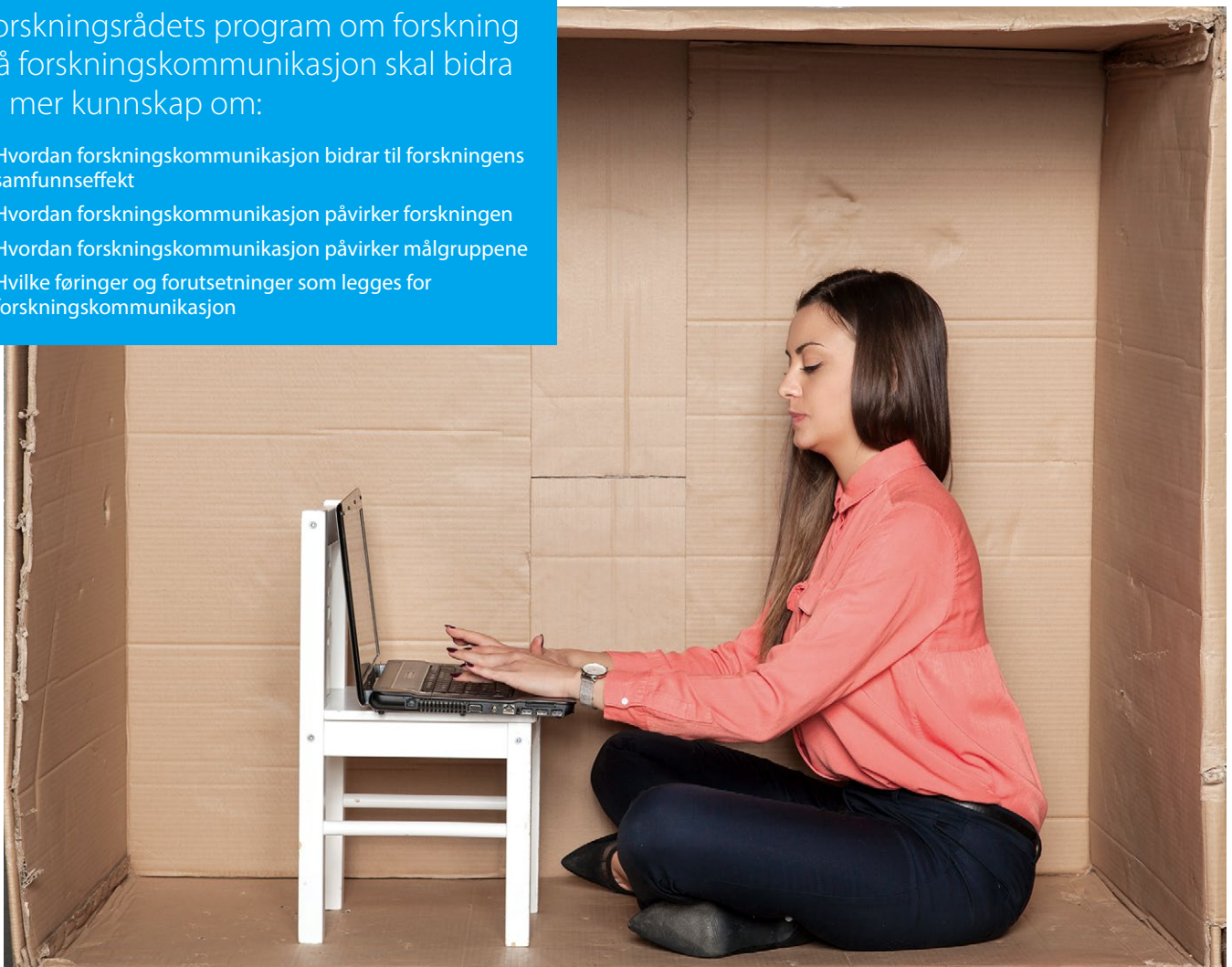

Foto: masekoo9

Den nye langtidsplanen for forskning: En plan for alt og ingenting

Den reviderte langtidsplanen for forskning og høyere utdanning har blitt godt mottatt. Planen har høye ambisjoner og fremhever viktige samfunnsutfordringer. Men den forstrekker seg i bredden og svikter på det den var ment å være, nemlig et verktøy for prioritering. Norge bør seriøst vurdere å gjenoppta forskningsmeldingene.

EGIL KALLERUD,
spesialrådgiver,
NIFU

ESPEN SOLBERG,
forskningsleder,
NIFU

Regjeringens reviderte langtidsplan for forskning og høyere utdanning ble lagt fram som en egen melding, på samme dag som budsjettproposisjonen for 2019. Planen synes å ha blitt overveiende positivt mottatt, få er misfornøyd. Men en plan som treffer alle, er lite treffsikker.

Et verktøy for vekst mer enn prioritering

Langtidsplaner for forskning og høyere utdanning ble introdusert som et nytt politisk verktøy i forskningsmeldingen fra 2013. Hensikten var blant annet å legge til rette for «åpen diskusjon om prioritering av ressursene» og å «være et verktøy for å spisse innsatsen».

Planene må med andre ord først og fremst vurderes på sin funksjon som *prioriteringsverktøy* for disponeringen av ressurser i norsk forskning og høyere utdanning.

Den første planen fra 2014 fikk mye kreditt for å ha levert på løftene, selv om det ekstra elementet av forutsigbarhet som *planen* i praksis tilførte, var begrenset til tallfestede vekstmål til tre særskilte formål: nye rekrutteringsstillinger, vitenskapelig utstyr og støtte til norsk EU-deltakelse.

Stabiliteten og forutsigbarheten i norsk forskningsfinansiering har i perioden vært betydelig, mye takket være høy generell vekst i offentlige bevilgninger, men også på grunn av en reell prioritering av forskning. Når regjeringen i den nye langtidsplanen gjør opp status, kan den vise til overoppfyllelse av de uttalte vekstmålene. Her la regjeringen hodet på blokka – og beholdt det.

De tematiske prioriteringene synes også å ha vært fulgt til punkt og prikke, men her er regnskapet like uangripelig som det er ugjennomtrengelig. Prioriteringene i den forrige langtidsplanen var så tøyelige og frie for veivalg at nærmest enhver vekst i ettertid kan framstå som prioritert.

Oppsiktvekkende bredt

Mangelen på tydelige prioriteringer ble også påpekt av OECD i den landrapporten som regjeringen bestilte som grunnlag for den reviderte langtidsplanen. Her bemerker OECD at den forrige planens prioriteringsbilde er oppsiktvekkende bredt, og at tilnærmingen er «more agglutinative than selective», altså med mer fokus på å lime sammen enn å invitere til veivalg.

Derfor er det overraskende at prioriteringene i den nye planen har blitt enda bredere og mer generelle (se neste side). Riktignok ryddes det opp i noen åpenbare overlappinger mellom gjennomgående og tematiske prioriteringer, men når «den frigjorte plassen» fylles med nye temaer, blir det vanskelig å identifisere hva som er prioritert og ikke.

I sidetall har den nye langtidsplanen vokst fra 50 til nærmere 100 sider. Det er selvsagt ikke et problem i seg selv. Omtalene av de utpekte samfunnsutfordringene er faktisk meget velskrevne og innsiktsfulle. Det som forsvinner, er konkretiseringen rundt hva som faktisk skal skje i norsk forskning og høyere utdanning. På dette området har planen skrumpet fra 10 sider til 1 side.

Vi ser heller ingen klar sammenheng mellom de opptrappingsplanene som presenteres og de samfunnsutfordringene som beskrives utover i planen. I realiteten for-

skyves nå de reelle prioriteringene til de årlige budsjettene, stikk i strid med det som var formålet med en flerårig plan.

En øvelse i fleksibel forutsigbarhet

Statsbudsjettet for 2019 gir en klar indikasjon på hvordan dette innflokke prioriteringsbildet vil virke i praksis: Her er økte bevilgninger på i alt 481 mill. kroner knyttet til de nye opptrappingsplanene. Disse er igjen fordelt på en rekke enkeltposter spredt over samtlige langsiktige prioriteringer og mål, samt den nye «plan for utvikling, forvaltning og prioritering av universitets- og høyskolebygg».

Spredningen er særlig stor under opptrappingsplanen for *teknologiløft*, der veksten er fordelt på 12 enkeltformål som innbyrdes er svært forskjellige, ut over at de alle på et eller annet vis er knyttet til teknologi.

Slik opptrappingsplanen er formulert, har regjeringen forpliktet seg til ytterligere vekst på i alt 540 mill. kr til teknologirettet forskning og utdanning. Men det er helt åpent om og i hvilken grad den videre veksten vil tilfalle samme ordninger og poster som i 2019, eller om også helt andre formål kan komme inn i bildet. Denne subtile kombinasjonen av fleksibilitet og forutsigbarhet vil bli meget vanskelig å forholde seg til, både for Forskningsrådet og andre aktører som skal planlegge over flere år.

Winter is coming

En annen utfordring er at brede prioriteringer er best egnet til å håndtere vekst. Men budsjettbetingelsene ser nå ut til å endre seg, noe budsjettet for 2018 og budsjettforslaget for 2019 bærer bud om. →

“Prioriteringene i den forrige langtidsplanen var så tøyelige og frie for veivalg at nærmest enhver vekst i ettertid kan framstå som prioritert”

Ny langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019-2028

Samtidig med at regjeringen la fram budsjettproposisjonen for 2019 la den fram *Meld. St. 4 (2018–2019) Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019–2028*. Meldingen viderefører og reviderer langtidsplanen fra 2014 for perioden 2015–2024. Liksom den tidligere planen omfatter den nye en tallfestet opptrappingsplan for tre særskilte formål for de første fire årene av planperioden.

Den nye planen skal i større grad enn den tidligere være en plan for høyere utdanning, ikke bare for forskning.

Planen skal som tidligere «sette kursen for politikktutviklingen og investeringene i forskning og høyere utdanning», og peker ut langsiktige, prioriterte satsinger som «gir forutsigbarhet for forsknings- og utdanningsmiljøene og bidrar til en bedre koordinert politikk». Regjeringen presiserer denne gang at planen skal være et prioriteringsverktøy også når det i årene som kommer, forventes svakere vekst og at forsknings- og utdanningsinstitusjoner og Norges forskningsråd skal legge langtidsplanen til grunn for egne prioriteringer innenfor sitt handlingsrom.

Målene og de langsiktige prioriteringene fra tidligere plan ligger i hovedsak fast i revidert langtidsplan. Målet om at 3 prosent av norsk BNP skal gå til forskning og utvikling innen 2030 er uendret. Målet i tidligere plan om å øke forskningsbevilgningene til 1 prosent av BNP ble nådd i 2016. Regjeringen viser til at den «over tid vil øke den offentlige innsatsen til FoU ut over 1 prosent av BNP i en omstillingsfase og særlig prioritere muliggjørende teknologier og forskning som bidrar til økt verdiskaping».

Langtidsplanens tre «overordnede mål» er de samme som tidligere, men er utvidet og skrevet om, blant annet med underpunkter/delmål:

Styrket konkurransekraft og innovasjonsevne

- mer FoU i næringslivet og offentlig sektor
- nytt forskningsbasert næringsliv
- digitalisering og bruk av ny teknologi

Møte (løse) store samfunnsutfordringer

- grønn omstilling
- bærekraftig velferd

Utvikle fagmiljøer av fremragende kvalitet

- bedre kvalitet i norsk høyere utdanning
- unge talenter
- flere verdensledende fagmiljøer
 - internasjonalt samarbeid
 - vitenskapelig utstyr og infrastruktur
 - økt mangfold
 - åpenhet i utdanning og forskning

Tre av den tidligere planens «langsiktige prioriteringer» er videreført uendret i ny plan:

- *hav*;
- *klima, miljø og miljøvennlig energi*;
- *fornyelse i offentlig sektor og bedre og mer effektive velferds-, helse- og omsorgstjenester*.

«Muliggjørende teknologier» i tidligere plan heter nå:

- *muliggjørende og industrielle teknologier*.

Prioriteringen skal med det også omfatte avanserte produksjonsprosesser og er en tilpasning til tilsvarende prioritering i EUs Horisont 2020.

Tidligere langtidsplan omfattet to prioriteringer for henholdsvis «et innovativt og omstillingsdyktig næringsliv» og «verdensledende fagmiljøer». Siden de var identiske med to av de overordnede målene, har de i ny plan kun status som mål, ikke «langsiktige prioriteringer».

Den nye planen har én ny prioritering:

- *samfunnsikkerhet og samhold i en globalisert verden*.

Planen omfatter dessuten et nytt punkt om

- *plan for utvikling, forvaltning og prioritering av universitets- og høyskolebygg*.

Dette følger opp Stortingets anmodningsvedtak fra behandlingen av 2014-planen der man ber «regjeringen i forbindelse med rulleringen av langtidsplanen i 2018 utarbeide en investeringsplan, koordning for investeringer og større bygge- og vedlikeholdsprosjekter av bygg i universitets- og høyskolesektoren».

2014-planen omfattet tre tallfestede opptrappingsmål for økte bevilgninger i løpet av fire år til rekrutteringsstillinger, forskningsinfrastruktur og støtte til norsk deltakelse i EUs rammeprogram for forskning og innovasjon, Horisont 2020.

Den nye planen introduserer tre nye fire-årige opptrappingsmål:

- 800 mill. kr til *teknologiløft*;
- 450 mill. kr til *FoU for fornyelse og omstilling i næringslivet*
- 250 mill. kr til *kvalitet i høyere utdanning*.

Egil Kallerud

Mens gjennomsnittlig realvekst i perioden 2013–2017 var mer enn 4,5 prosent, er det realnedgang i 2018 og en beskjeden anslått realvekst på 1 prosent i forslaget for 2019.

Den nye langtidsplanen varsler også strammere budsjettider og sier i klartekst at «planen skal være et prioriteringsverktøy også i perioder med svakere vekst». Spørsmålet er da om forskning og høyere utdanning blir skjermet som sådan, eller om det blir nødvendig med omprioriteringer også innenfor dette feltet. Den nye langtidsplanen og budsjettforslaget for 2019 indikerer at sistnevnte kan bli tilfellet framover.

Redusert opptrapping

For det første har den nye planen en opptrappingsplan som er vesentlig *lavere* enn den forrige. Tall for samlet vekst er riktignok omtrent som i den forrige planen, det vil si totalt 1,5 mrd. kr. Men i forrige plan var all planlagt opptrapping rettet mot forskningsbevilgninger.

I ny plan har regjeringen i betydelig grad tatt høyere utdanningsformål inn i planen, særlig studieplasser og universitets- og høyskolebygg. Dette er i tråd med mange av innspillene. Men når måltallet for vekst er det samme for et mye bredere budsjettområde, blir samlet opptrapping vesentlig lavere. Det blir også vanskeligere å se opptrappingen som del av en samlet politikk for feltet.

I 2019 er for eksempel to tredeler av veksten innenfor kvalitet i høyere utdanning (totalt 50 mill. kr) et påslag i en bevilgning til modernisering av bygg som går tilbake til 2015 etter påpekning fra Riksrevisjonen om mangelfull forvaltning av eiendomsmassen. Målt opp mot en samlet

“Uten at det er sagt uttrykkelig, ser det ut til at langtidsplanene de facto har erstattet tradisjonelle forskningsmeldinger”

rammebevilgning til universiteter og høyskoler på 37 mrd. kr, er det vanskelig å se at akkurat denne bevilgningen på 50 mill. kr er del av en plan for å løfte feltet.

For det andre: At vekst i økende grad må finansieres med kutt, gjelder allerede budsjettforslaget for 2019. I et mer fullstendig prioriteringsbilde av budsjettforslaget for 2019 finner vi flere kutt i bevilgningene til enkelte formål for å gi andre mulighet til å vokse (generelt avbyråkratiserings- og effektiviseringskutt (ABE), regionale forskningsfond, ny konverteringsordning i studiestøtten, administrasjonsbevilgningen til Norges forsknings-

råd, enkelte forskningsprogrammer under Nærings- og fiskeridepartementet).

Bygg: en sak for seg

I 2014-planen var bygg et mindre underpunkt under målet «verdensledende miljøer». I den nye planen er det, på Stortingets anmodning, blitt et selvstendig hovedpunkt. Det gir et fylldig og, for uinnvidde, nyttig innsyn i et komplekst, ugjennomsiktig og uforutsigbart budsjettområde. Men mens Stortinget ba om investeringsplan og køordning, får det nå en oversikt over pågående og avsluttede prosjekter som dublerer informasjonen i budsjettokumentene.

Byggebevilgninger skiller seg vesentlig fra ordinære driftsbevilgninger. De varierer mye, både enkeltvis, i årlig fordeling av store enkeltbevilgninger og i samlet årlig bevilgningsramme. De er fordelt over flere budsjettposter under forskjellige departementers budsjettansvar, med ulike priorite-

ringsrammer og -kriterier.

En uheldig blanding av drifts- og infrastrukturbevilgninger i regjeringens rapportering om oppfølgingen av planen i 2019-budsjettet bidrar til å forsterke inntrykket av at planen har et svært komplekst målstruktur, og at oppfølgingen er ugjennomsiktig og uforutsigbar.

Den økte bevilgningen til modernisering og oppgradering av bygg har som nevnt fått en uforholdsmessig stor plass i oppfølgingen av opptrappingsplanen av Kvalitet i utdanning. Den samlede LTP-relaterede veksten blåses opp ved å inkludere én enkelt byggebevilgning med særlig høy

vekst (livsvitenskapsbygget ved Universitetet i Oslo) som inngår i en samlet 2019-bevilgning til universitets- og høyskolebygg som er mer enn 200 mill. kr *lavere* enn i 2018.

Tilbake til forskningsmeldinger

Når Stortinget om kort tid skal behandle den nye langtidsplanen, er det grunn til å spørre hva Stortinget egentlig skal ta stilling til.

De samfunnsutfordringene som beskrives, er det trolig bred enighet om, og ressursbruken er såpass åpen at det er vanskelig å gå inn i en reell diskusjon om prioriteringer, ut over at opposisjonen trolig vil jekke opp ambisjonene. Følgelig kan planen bli en anledning til å drøfte enkeltsaker i norsk forskning og høyere utdanning, som *ikke* er omtalt i planen, slik som for eksempel åpen publisering og den såkalte Plan S.

Uten at det er sagt uttrykkelig, ser det ut til at langtidsplanene de facto har erstattet tradisjonelle forskningsmeldinger, som regjeringen har lagt fram for Stortinget med 4 eller 6 års mellomrom fra 1975 til siste melding i 2013.

Disse har gitt Stortinget bred orientering om status i norsk forskning og anledning til å ta stilling til sentrale spørsmål, både med og uten budsjettmessige konsekvenser. Så lenge vi verken har flerårig budsjettering eller klare prioriteringer, er det ingenting i den nåværende langtidsplanen som ikke kunne ha stått i en ordinær forskningsmelding. Men siden langtidsplanen sikter mot å være en rendyrket plan, hopper den bukk over spørsmål som før ble ivaretatt av ordinære meldinger. Det er neppe gitt at separat behandling av øvrige saker tjener systemet som helhet. En bedre løsning kunne derfor være å gjenoppta de brede forskningsmeldingene og la eventuelle opptrappingsplaner inngå i dem. **G**

Foto: Shutterstock

Langtidslanen må først og fremst vurderes som et prioriteringsverktøy for disponeringen av ressurser i norsk forskning og høyere utdanning.

En liten vekst i bevilgningene til høyere utdanning og forskning og utvikling i 2019

Solberg-regjeringens forslag til statsbudsjett for 2019 vil bety følgende for forskning og høyere utdanning:

De samlede bevilgningene i Prop. 1 S (2018–2019) til *forskning og utviklingsarbeid* (FoU) er anslått til 37,1 mrd. kr. Det gir en realvekst på 1,2 prosent. Noe av veksten skyldes økte bevilgninger (som følger opp mål og prioriteringer i ny langtidsplan for forskning og høyere utdanning). For øvrig er det vekst i forskningsbevilgninger som inngår som andel av veksten i de samlede bevilgningene til regionale helseforetak (Helse- og om-

sorgsdepartementet) og bistand (Utenriksdepartementet).

FoU-bevilgningenes andel av brutto nasjonalprodukt (BNP) er for 2019 anslått til 1,02 prosent. Det er litt opp fra 2018 (1,01 prosent), men betydelig lavere enn i 2016 og 2017 (1,06 prosent). Tabellen under gir hovedindikatorer for utviklingen av forskningsbevilgningene i perioden 2013–2019.

Universiteter og høyskoler får en liten realvekst i sine rammebevilgninger på 0,8 prosent, ned fra 2,6 prosent i 2017 og 1,3 pro-

sent i 2018. Vekst ut over lønns- og prisjustering skyldes økte resultatbaserte bevilgninger med åpen ramme og videreføring av studieplasser og utdanningsstipend opprettet tidligere.

Regjeringen viderefører for femte år på rad sin politikk for avbyråkratisering og effektivisering med forslag om et generelt kutt på 0,5 prosent i alle driftsutgifter som bevilges over statsbudsjettet. Akkumulert for hele femårsperioden utgjør kuttet 3,3 prosent.

Egil Kallerud

ANSLÅTTE FOU-BEVILGNINGER OVER STATSBUDESJETTET 2013–2019. VEKST, ANDEL AV SAMLET STATSBUDESJETT, ANDEL AV BNP.

År	FoU-bevilgninger på statsbudsjettet, mill. kr.	Vekst, mill. kr ¹⁾	% vekst, løpende priser	% vekst, faste priser ²⁾	%-andel av totalt statsbudsjett ³⁾	%-andel av BNP	Provenytap, SkatteFUNN, mill. kr.	%-andel av BNP inkl. SkatteFUNN
2013	26 375	1 886	7,7	4,3	3,79	0,86	1 561	0,91
2014	28 311	1 936	7,3	4,7	3,87	0,90	2 089	0,97
2015	30 769	2 459	8,7	5,8	3,93	0,99	2 930	1,08
2016	32 979	2 210	7,2	4,7	4,03	1,06	3 711	1,18
2017	35 097	2 118	6,4	4,2	4,17	1,06	4 300	1,19
2018	35 634	537	1,5	-1,0	4,16	1,01	4 500	1,14
2019	37 060	1 426	4,0	1,2	4,12	1,02	4 700	1,15

¹⁾ Kilde for FoU-beløpene t.o.m. 2018: NIFUs analyse av vedtatt budsjett. 2019: Regjeringens anslag i Prop. 1 S (2018–2019).

²⁾ 2017–2018 bygger på foreløpig prisindeks. For 2019 er anvendt deflator på 2,8 prosent for årlig lønns- og prisvekst.

³⁾ Totalt budsjett, ekskl. overføringer til Statens pensjonsfond utland, Folketrygden og Utlån, gjeldsavdrag mv.

Er Forskningsrådet et supperåd?

Erik Eriksen foreslår et radikalt annerledes forskningsråd, med mindre søknadsbehandling og mer profesjonell oppfølging av forskningssystemet.

ERIK ERIKSEN

Forskningsrådet forvalter hvert år en tredel av de offentlige forskningsbevilgningene. Noe går bort i administrasjon, så det reelle tallet som gikk til forskning i 2015, var 6,5 mrd. kroner. Det utgjorde bare 20 prosent av de offentlige midlene til forskning og bare 10 prosent av bevilgningene fra det offentlige og næringslivet til sammen.

Til å fordele pengene har Forskningsrådet 450 fast ansatte. I tillegg er det etablert et hovedstyre, fire divisjonsstyrer og ca. 60 programstyrer som består av over 600 representanter fra forskning, næringsliv og direktorater. Forskningsrådet har i tillegg knyttet til seg nærmere 2 000 eksperter for å vurdere søknadene Forskningsrådet mottar.

“Alle søknader blir imidlertid lest og vurdert av de 2 000 ekspertene og deretter vurdert av de 60 programstyrene. Hvor mye tid som går med til dette, vet ingen”

Totalt mottar Forskningsrådet over 5 000 søknader hvert år. Hvor mye tid hver forsker bruker på å lage en søknad, vet ingen. Noen undersøkelser er gjort og kan indikere fire uker. Hvis det er riktig, går det med 450 forskerårsverk hvert år til å lage søknader. Det finnes selvsagt ikke penger til å innvilge alle disse. Mer enn 70 prosent får avslag.

Opp mot 4 000 søknader får altså ikke penger. Alle søknader blir imidlertid lest og vurdert av de 2 000 ekspertene og deretter vurdert av de 60 programstyrene. Hvor mye tid som går med til dette, vet ingen.

Som man kan ane, er det ikke vanskelig å sysselsette de 450 fast ansatte, de 600 i styrene og komiteene og de 2 000 ekspertene, til tross for at man bare innvilger noe over 1 000 søknader hvert år og forvalter 20 prosent av offentlige forskningsmidler.

Hva ville WesenSteen kalt dette, og hvordan kan vi se oss tjent med et slikt system?

Forskningsrådet versus DARPA

Det faglige ansvaret for dette ligger i Kunnskapsdepartementet som har etablert denne organisasjonsmodellen. Politikerne har et betydelig medansvar. De har abdisert fra forskningen og redusert enhver diskusjon om forskning til et spørsmål om hvilket parti som vil bevilge mest, hvem som kan gi mest stimulanser til gründere, samt reise rundt og bejuble bedrifter som utnytter SkatteFUNN.

For å sette det i perspektiv kan man sammenlikne Forskningsrådet med det amerikanske Defence Advanced Research Projects Agency (DARPA). I motsetning til Forskningsrådets 450 ansatte, 2 000 eksperter og over 600 medlemmer i hovedstyret, divisjonsstyrer og programkomiteer, har DARPA 220 ansatte. Mens Forskningsrådet har et budsjett på drøyt 9 mrd. kroner, har DARPA et budsjett på over 23 mrd. kroner.

DARPA stod bak verdens første globale satellittnavigasjonssystem i 1960, den første PC-mus i 1964, og den første selvgående robot i 1966. DARPA utviklet ARPANET i 1969. Det førte til utviklingen av den første ruter. Sammen med The Transmission Control Protocol and The Internet Protocol (TCP/IP) som DARPA utviklet i 1973, ble ARPANET fundamentet for dagens internett. DARPA utviklet også den første GPS-mottaker i miniatyrformat. DARPA står også bak en lang rekke sivile og militære teknologiske gjennombrudd, så som stemmegjenkjenning og digitale oversettelsessystemer (Google translate), men har også finansiert store grunnforsk-

ningsprogrammer, blant annet for utvikling av semikonduktorer. Det vil være vanskelig å hevde at ikke DARPA klarer å imøtekomme kravet om relevans og kvalitet i forskningen, med langt mindre ressursbruk enn Forskningsrådet.

Hvilken vei bør vi gå?

Vi kan begynne med å lytte til to meritterte forskere, Edvard I. Moser og Nils Chr. Stenseth, som 25. mai 2017 hadde en artikkel i Aftenposten som de kalte: «Tiden er inne for langsiktighet i forskningen».

De skrev at «ambisjoner, langsiktighet og forutsigbarhet er helt avgjørende for fremgang innen all forskning». De hevdet at «forskningstilgjør som skal lykkes må ledes. De ledere som evner å skape en kultur for høye ambisjoner og toppforskning er de som lykkes best – og som vi må ta vare på». De minnet om det tyske Max Planck Gesellschaft: «De få som blir forskningsledere innen denne organisasjonen får frie tøyler (og god finansiering) på livstid. Igjen er tankegangen at langsiktighet åpner for de virkelig ambisiøse prosjektene.»

De mente at i stedet for å satse på enkeltprosjekter over 3–4 år, må institusjonene motta langsiktig støtte, og så må «de sentrene som fortsatt får eksistere, utsettes for evalueringer hvert 5. år: om de ikke leverer må den finansielle støtten termineres».

Prosjekt- eller basisbevilgninger?

Modellen eksisterer allerede i Forskningsrådet i form av relativt stabile basisbevilgninger til institutter. I 2015 ble 1,22 mrd. kroner (15 prosent av Forskningsrådets totale kostnader) fordelt til 49 institutter.¹

Forskningsrådet uttalte seg svært positivt om basisbevilgninger i sitt budsjettforslag for 2019, men foreslo ikke å omfordele midler fra kortsiktig prosjektfinansiering til langsiktig basisfinansiering.

Forskningsrådet bruker nærmere 40 timer på hver million kroner rådet deler ut til ulike programmer og prosjekter. Det

“Gjennom veiledning og revisjon kan Forskningsrådet sikre at forskningsmidlene anvendes på en best mulig måte”

Foto: Geir Mogen/NTNU

Eriksen mener mer av Forskningsrådets penger bør gå som basisbevilgninger til forskningsmiljøene, her representert ved NTNU og professorene Edvard and May-Britt Moser .

bruker 1 time på hver million det deler ut i basisbevilgninger.² Selv om tallene ikke er direkte sammenliknbare, er det et betydelig innsparingspotensial både når det gjelder administrasjonskostnader og når det gjelder antall timeverk benyttet, dersom basisbevilgningene økes på bekostning av enkeltbevilgninger til programmer og prosjekter.

Som Moser og Stenseth framholdt, må forskningsinstitusjoner ledes, og noen ledere evner å skape en kultur for høye ambisjoner og toppforskning. Disse må Forskningsrådet lære av og sikre at denne lærdommen systematiseres og fordeles tilbake til alle forskningsmiljøer. Slik kan kvaliteten i forskningen heves. Forskningsrådet kan slik sett sammenliknes med Riksrevisjonen. Gjennom veiledning og revisjon kan Forskningsrådet sikre at forskningsmidlene anvendes på en best mulig måte, være et forskningsstrategisk organ og sikre kvalitet og relevans i forskningen.

¹ *Forskningsrådets budsjettforslag 2019, side 90.*

² *Områdegjennomgang av Norges forskningsråd av 7. februar 2017, side 56.*

³ *St.prp. 1 S (2017-2018) for Kunnskapsdepartementet, side 194.*

En ny rolle for Forskningsrådet?

Behov for profesjonell oppfølging av forskningssystemet er erkjent i Kunnskapsdepartementet. Dette departementet introduserte en prøveordning med utviklingsavtaler med følgende fem institusjoner i 2017: NTNU, UiO, Universitetet i Stavanger, Høgskolen i Sørøst-Norge og Høgskolen i Østfold. Planen er at alle universiteter og høyskoler etter hvert skal ha slike utviklingsavtaler.³ I tildelingsbrevet for 2018 utdypes dette ved at man inviterer til etatsstyringsmøter:

«Etatsstyringsmøtene skal være en strategisk dialog mellom departementet og institusjonens styre om institusjonens utvikling. Sentrale tema i møtene er institusjonens profil, ambisjoner, strategiske prioriteringer og utfordringer, sett i lys av nasjonale mål og prioriteringer, samt institusjonens resultater og rammebetingelser. Utviklingsavtalen er en del av dette.»

Det bemerkelsesverdige er at til tross for at Forskningsrådet, ifølge vedtekter fastsatt av Kunnskapsdepartementet, er et «nasjonalt utøvende forskningsstrategisk organ», er ikke Forskningsrådet nevnt når departementet annonserer hvem som skal være med i møtet for å diskutere «institusjonens profil, ambisjoner, strategiske prioriteringer og utfordringer».

Et dialogmøte mellom Kunnskapsdepartementet og for eksempel Universitetet i Oslo kunne hatt større verdi dersom det ble supplert med et faglig kompetent og nøytralt forskningsråd.

Forskningsrådet må endres

Behovet for en betydelig endring i Forskningsrådets organisasjon er åpenbar. Ordningen med representative organer, så som hovedstyret, divisjonsstyrene, prosjektstyrene, etc. bør avvikles.

Hovedstyret bør erstattes med et råd bestående av representanter fra departementene. Forutsetningen er at statens finansiering av Forskningsrådet samles i Kunnskapsdepartementet og at vi går bort fra det såkalte sektorprinsippet. Det vil redusere Forskningsrådets målsettinger – fra over 500 i dag til noen få – og gjøre det mulig å ha ett kort tildelingsbrev med klare forventninger til Forskningsrådet.

Forskningsrådet er den store utfordringen forskningsministeren bør gå løs på. I stedet har hun flagget et ideologisk ønske om å omgjøre universitetene til forvaltningsbedrifter. Det er å bevege seg 180 grader feil vei. Forskningsministeren har en viktig jobb å gjøre. Jobben er Forskningsrådet.

På vej mod et nyt dansk finansieringslandskab?

Der blæser nye vinde over det danske forskningsfinansieringslandskab i disse måneder. Folketinget har netop annonceret de strategiske prioriteringer af forskningsmidlerne for det kommende år – og de private fonde ser ud til at skulle – og ville – spille en langt større rolle i det danske finansieringslandskab fremover.

LISE DEGN,
adjunkt,
Aarhus Universitet

Men bekymringerne over hvordan sektoren kan håndtere denne nye virkelighed er også begyndt at dukke op og spørgsmålet som tegner sig er: hvor mange og hvilke midler kan universiteterne håndtere?

Forskningsreserven - ny (eller bare mere) vin på gamle flasker?

I starten af november blev alle Folketingets partier enige om fordelingen af det, som i Danmark kaldes forskningsreserven, og dermed den sidste del af den samlede for-

ske om flere danske Nobelprismodtagere.

Som udgangspunkt ser det dog ikke ud som at der er nogen substantiel forandring i syne i denne version af forskningsstrategien. De fleste udspil er forlængelser eller udvidelser af eksisterende tiltag, og de nye initiativer som fx Pionercentrene lægger sig også i forlængelse af de eksisterende Centres of Excellence – dog med et endnu tydeligere fokus på den excellente enkeltforsker.

Derudover ses det at denne aftale ud-mønter midler til en række af de forskningsområder, som allerede i 2017 blev introduceret i FORSK2025; et «inspirations-katalog» over det som politikerne har kaldt «særligt løfterige forskningsom-

råder». Samlet set kan man næsten fristes til at se denne strategi som lidt mere vin på de gamle flasker.

Et interessant aspekt som er værd at hæfte sig ved, ved denne nye aftale – og et som spiller sammen med de øvrige bevægelser i det danske forskningsfinansieringslandskab – er dog at de nye Pionercentre påtænkes at blive «etableret i samarbejde med private fonde». Det ser altså ud som om at de private fonde tiltænkes en mere aktiv rolle – også i den offentlige finansieringsstrategi.

Og netop disse private fonde har over de sidste måneder også annonceret markante forandringer i deres prioriteringer og strategier for finansiering.

De nye strategier

Novo Nordisk Fonden, som er en af de største private fonde i det danske forskningsfinansieringslandskab, har tidligere på året annonceret en ny strategi for deres uddeling af midler til forskning, og ikke mindst en betragtelig stigning. Novo Nor-

“I dette års fordeling ser det ud til at særligt den frie forskning, dvs. de ikke-øremærkede midler til Danmarks Frie Forskningsfond, har fået et rygstød”

deling af offentlige forskningsmidler.

I dette års fordeling ser det ud til at særligt den frie forskning, dvs. de ikke-øremærkede midler til Danmarks Frie Forskningsfond, har fået et rygstød, hvilket dog skal ses i lyset af de markante beskæringer som den frie forskning i tidligere år har måttet lægge ryg til. Politikerne har ligeledes i år afsat en lang række strategiske midler, som særligt fokuserer på ny teknologi, fx forskning i kunstig intelligens, droner etc.

Anstrengelserne for at skabe grobund for excellent forskning i Danmark fastholdes tilsyneladende også, da der i aftalen også afsættes puljer til såkaldte *Pionercentre*, hvor den excellente forsker tilgodeses. Denne satsning skal ses i forbindelse med den nuværende regerings såkaldte «Nobel-pagt» – som defineres ved et eksplicit øn-

Forskningspolitik har fået ny dansk medredaktør

Lise Degn er vår nye redaktør for Danmark. Hun er adjunkt ved Dansk Center for Forskningsanalyse, Aarhus Universitet, der hun blant annet forsker på politikk for forskning og høyere utdanning, forskningsledelse, forskningsformidling, ansvarlig forskning og innovasjon, kvalitet i høyere utdanning og organisering av universiteter og høyskoler. Hun har en ph.d. i samfunnsvitenskap fra samme universitet. Lise er medlem av EAIR – The European Higher Education Society.

Dansk Center for Forskningsanalyse er et tverrfaglig forskningssenter for studier av forsknings-, innovasjons- og universitetspolitikk. Senteret arbeider også med evalueringer og policy-analyser for myndighetene og bidrar med utdanning av nye ph.d.-kandidater på dette feltet.

Vår avgående danske redaktør, Kaare Aagaard, som også forsker ved senteret, går inn som medlem av Forskningspolitikks redaksjonsutvalg.

Per Koch

Lars Rebie Sørensen, Novo Nordisk Fonden, sier at fondene skal være opmærksomme på ikke at skævvride institutionerne.

disk Fondens strategi er at firedoble deres udbetalinger på kun 5 år, dvs. fra 1,7 mia. DKK i 2017 til 5 mia. DKK i 2023. Derudover har fonden også udvidet sit «interesseområde» betragteligt fra ellers primært at have finansieret sundhedsvidenskabelig forskning, til nu at fokusere bredere på naturvidenskab og teknologi – og endog med en lille åbning mod det humanitære og sociale arbejde.

To andre markante fonde – Lundbeckfonden og Leo Fondet – har ligeledes i år annonceret en forventet, og markant, stigning i deres aktiviteter ind i det danske forskningslandskab.

Udfordringerne

Umiddelbart virker dette jo som en positiv udvikling for den danske forskningsverden, da sådanne strategier og satsninger fra de private fonde jo alt andet lige bør betyde flere penge til flere forskere.

Men bekymringerne er dog også markante, da øgede bevillinger fra private vil binde flere af universiteternes basismidler til drift og overhead-omkostninger. Flere universiteter har selv annonceret at de, mere eller mindre aktivt, må fraråde forskere at søge penge uden dækning af overhead og fondene selv er også opmærksomme på problemstillingen.

Formanden for Novo Nordisk Fonden, Lars Rebie Sørensen, reflekterede over denne udfordring i en forelæsning på Copenhagen Business School for nylig, og indrømmede at fondene også skulle være opmærksomme på ikke at skævvride institutionerne. De private fonde har dog traditionelt været meget optagede af at de ikke ville være med til at betale høje overhead-rater og dermed direkte være med til at finansiere universiteternes daglige drift.

Disse bekymringer og udfordringer vil også være hovedfokus når det relativt nyetablerede Forum for forskningsfinansiering holder sit første møde i slutningen

Øgede bevillinger fra private vil binde flere af universiteternes basismidler til drift og overhead-omkostninger. Universitetet i København.

af november. Dette forum er etableret af Uddannelses- og Forskningsministeriet og består af repræsentanter fra de største private fonde, de offentlige forskningsfonde, universitetsledelserne, samt ministeren for uddannelse og forskning.

Forummet skal: «drøfte tematikker, herunder udfordringer og forbedringspotentialer, hvor samspillet mellem den offentligt finansierede forskning, universite-

private fondes nye strategier og det tilsyneladende politiske ønske om at forbedre samspillet med disse fonde i deres egen uddeleling er endnu uklare, men det er tydeligt at denne uklarhed allerede bekymrer aktører i systemet.

Frygten for skævvridning har som nævnt allerede ledt universiteter til at anlægge mere restriktive ansøgningsstrategier, hvilket naturligvis kan komme i vejen

“Spørgsmålet er nu om vi i Danmark skal vænne os til en ny virkelighed hvor de private fonde i højere grad tænkes ind som en integreret del af universiteternes finansieringsgrundlag”

terne og de private fondes forskningsfinansiering er af særlig betydning».

En særlig problematik som skal adresseres i dette forum er dermed også hvilke modeller, som kan sikre en mere bæredygtig håndtering af indirekte omkostninger, skriver Altinget og danskefonde.dk.

Et nyt finansieringslandskab?

De nye vinde som blæser over det danske forskningsfinansieringslandskab giver på nuværende tidspunkt kun små krusninger på vandoverfladen. Implikationerne af de

for ønsket om at styrke den excellente forskning. Spørgsmålet er nu om vi i Danmark skal vænne os til en ny virkelighed hvor de private fonde i højere grad tænkes ind som en integreret del af universiteternes finansieringsgrundlag – og dermed også er med til at betale en højere andel af de almindelige driftsomkostninger? Eller om udkommet bliver at basisbevillingerne i endnu højere grad end tidligere bindes op på de (større) eksterne bevillinger – potentielt med store omkostninger for andre hovedopgaver på universiteterne? **G**

Kunskapsnation i kris? Analyser och förslag i svensk universitetspolitik

Efter en höst av återkommande och inte särdeles framgångsrika försök att bilda regering i Sverige verkar det som om läget klarnar. Bra så, det är många frågor som väntar på någon form av lösning. En sådan gäller formerna för den svenska universitetspolitiken.

MATS BENNER,
professor,
Lunds universitet, KTH og NIFU

Fredman-utredningen

Den utredning som Pam Fredman gör om finansieringen av svenska universitet är den kanske mest viktiga i detta avseende: dagens lapptäcke av pengar och styrmedel uppskattas kanske av enskilda entreprenörer i det svenska högskolesystemet, entreprenörer som drar nytta av röran och oklarheterna, men den skapar kortsiktighet och låsning.

Något måste göras, och Pam Fredmans kommande förslag (utredningen presenteras i februari 2019) kommer att väcka debatt: vill svenska universitet och högskolor ha ett enda anslag för utbildning och forskning och vill de ingå avtal med staten om uppgifter och mandat?

Universitetenes internationella ställning

Något liknande kan sägas om de svenska universitetens och högskolornas internationella ställning – vill svenska lärosäten verkligen ha tydliga mandat här eller vill de fortsätta att arbeta med ett lapptäcke av uppdrag och uppgifter?

Svenska universitet har i allmänhet gott renommé internationellt. Svenska forskare har historiskt haft goda internationella nätverk och syns till och samarbetat i framstående miljöer – och också varit framgångsrika i att bygga upp nätverk och relationer kring de svenska akademiska miljöerna.

“vill svenska lärosäten verkligen ha tydliga mandat här eller vill de fortsätta att arbeta med ett lapptäcke av uppdrag och uppgifter?”

Till viss del beror denna starka svenska ställning på den draghjälp som Nobelprisen ger, men många andra faktorer har spelat in. Men världen förändras, och spelplaner ändras ganska snabbt i en värld där Kina växt till att bli världens största forskningsnation och där många andra länder, inte minst i Asien, expanderar kraftigt.

Containrar för enskilda ambitioner

Svensk synlighet inom utbildning och forskning hänger, visar det sig i den utmärkta analysen i Agneta Bladhs utredning, på en ganska lös tråd av enskilda personers engagemang och drivkrafter; institutionerna (universiteten) har inte varit särskilt aktiva utan fungerar mest som containrar för enskilda ambitioner.

Här skiljer sig Sverige från många andra – större och mindre – nationer, där just lärosätena och staten varit mycket mer aktiv och pådrivande i att identifiera former för internationell samverkan.

En strategisk agenda för internationalisering

Detta var startpunkten för Agneta Bladhs utredning om internationalisering (SOU 2018:3). Hon har nu kommit med sitt slutbetänkande, ett betänkande som alltså förhoppningsvis landar i en rimligt klar och tydlig regeringsbildning vad det lider. Det är utredningen värd.

Den ger en klagörande bild just av bristen på systematik och samlad ambition i svenska lärosätens internationella engagemang. Den föreslår en förstärkning av analys och omvärldsbevakning – viktiga

uppgifter om en mer systematisk ansats ska prövas – och att det till en sådan analys kopplas kraftfulla instrument för att skapa en mer sammanhängande policy för internationalisering.

Myndigheter och lärosäten ska samarbeta i en så kallad plattform för internatio-

Professor Pam Fredman gör en utredning om finansieringen av svenska universitet.

nalisering, istället för dagens ad-hocmässiga samarbeten kring enskilda engagement. Utredningen föreslår därför ingen särskild myndighet för internationalisering, vilket säkert är klokt för att undvika en stor debatt om att nya myndigheter skapas, utan en sorts myndighetsklubb med samlat ansvar för att alla aspekter av internationalisering – från kulturella till innovationsdrivna – samordnas. Uppgiften blir inte enkel men den är sannerligen värd ett seriöst försök.

Särskilda medel ska också, föreslår utredaren, tillskjutas för att knyta internationella masterstudenter till framstående vetenskapliga miljöer. Universiteten ska också få möjlighet att frigöra delar av sina

Till viss del beror den starka svenska ställning internationellt på den draghjälp som Nobelprisen ger.

“Svensk synlighet inom utbildning och forskning hänger, visar det sig i den utmärkta analysen i Agneta Bladhs utredning, på en ganska lös tråd av enskilda personers engagemang och drivkrafter”

egna utbildningsresurser för att stärka den internationella rekryteringen.

Kunskapsnationen Sverige

Förändringar i stort och smått alltså. Analysen ska stärkas och omvärldsbevakningen likaså, så att det inte primärt blir kortsiktiga eller personbundna engagemang som styr. Sverige ska bli känt som kunskapsnation men också bättre på att förstå hur andra kunskapsnationer fungerar, och hur samarbeten kan initieras där.

Sverige ska ha en mer systematisk hållning kring hur samarbeten, när deras riktning väl klargjorts, ska genomföras i samarbete mellan finansärer, lärosäten och andra myndigheter. Lärosätena ska få större handlingsutrymme för att faktiskt driva på internationaliseringen inom områden som de själva identifierat och vill satsa på.

Anarkisk högskolepolitik

Sverige har sedan 1990-talet haft en närmast anarkisk högskolepolitik, med mängder av ambitioner och styrformer som korsa varandra. Det har skapat unika möjligheter för driftiga individer men också överlappningar och märkliga lakuner av inaktivitet. Det behövs större samlade grepp och tydligare ambitioner. Till denna nya reformvåg hör alltså Agneta Bladhs utredning.

Kommer förslagen att bli verklighet? Det är förstas knäckfrågan. Dessa förslag passar in i en bredare förändring alltså, vägled av Pam Fredmans styr- och resursutredning, som visar vägen mot en mer sammanhållen universitets- och högskolepolitik, med entydig finansiering, klargjorda förväntningar och mål och en stark analys- och uppföljningsfunktion.

Men denna riktning mot en mer sam-

ordnad högskolepolitik har många kritiker och belackare, som fruktar att den kommer att beskära den handlingsfrihet de skapat sig och fått under de senaste decennierna. Det är därför viktigt att diskussionen om Agneta Bladhs utredning hamnar rätt, och att den inte bara framstår som en katalog av viktiga men kanske inte livsnödvändiga förslag för att stärka Sveriges internationella ställning inom högre utbildning och forskning.

I en tid när andra länder mycket tydligt klargör sina ambitioner med internationella samarbeten och lika tydligt resurssätter dessa ambitioner, räcker det inte för Sverige att förlita sig på enskilda initiativ och enskilda heroiska insatser. Det behövs, om det förlegade uttrycket kan accepteras, en *plan* för vad Sverige vill med världen och hur Sverige ska förhålla sig till en värld stöpt i ständig förändring. **G**

Et gjennomgående problem er ifølge OECD at vi i Norge ikke har tatt et nasjonalt og helhetlig grep om helseforskning og -innovasjon,

OECD ser på norsk forskning og innovasjon for bedre helse og omsorg

Med utgangspunkt i OECDs analyse og vurderinger trekker John-Arne Røttingen fram fire områder hvor Forskningsrådet ønsker å bidra til mer målrettet nasjonal innsats. Flere fag og aktører, mer samarbeid og åpnere konkurransearenaer må til for at norsk helseforskning og -innovasjon skal møte pasientenes og samfunnets behov på en bedre måte.

JOHN-ARNE RØTTINGEN,
administrerende direktør,
Norges forskningsråd

OECD har nylig publisert rapporten *Research and innovation in health and care in Norway: Case study*¹. Studien ble utført på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet som underlag for regjeringens revisjon av Langtidsplanen for forskning og høyere utdanning.

Mangler helhetlig grep

OECD-rapporten anerkjenner veksten og framskrittene i helseforskningen i Norge de siste to tiårene, en følge av forskningspolitiske prioriteringer på tvers av regjeringer. Den peker også på klare utfordringer i forsknings- og innovasjonssystemet for helse og omsorg.

“OECD beskriver forskningen som foregår på norske sykehus, som typisk forskerdrevet og i liten grad behovsdrevet sett fra helseforetakenes eller samfunnets side”

Analysen av systemsvakhetene sammenfaller i stor grad med utfordringsbildet i HelseOmsorg21-strategien fra 2014. Selv om myndighetene, Forskningsrådet og forskningsaktørene har gjennomført strategiske tiltak som har gitt resultater, er hovedbudskapet til OECD at Norge på viktige områder ikke har gjort nok, eller ennå ikke har tatt de riktige grepene.

Et gjennomgående problem er ifølge OECD at vi i Norge ikke har tatt et nasjonalt og helhetlig grep om helseforskning og -innovasjon. De fire involverte departementene ivaretar hver sine ansvarsområder, mens den nødvendige koordineringen for å få til et verdiskapende samspill i bred forstand, mangler.

For å få dette til må Nybø, Høie, Meland og Røe Isaksen, altså statsrådene for forskning og høyere utdanning, helse og omsorg, kommunal og næring, snakke

mer sammen, og det må også embetsverkene deres.

Med utgangspunkt i OECDs analyse og vurderinger vil jeg trekke fram fire områder hvor vi fra Forskningsrådets side ønsker å bidra til mer målrettet nasjonal innsats:

Kunnskapsløft for kommunale helse- og omsorgstjenester

Det kanaliseres for lite penger til forskning og innovasjon i primærhelsetjenesten, omsorgstjenesten og det brede, forebyggende folkehelsearbeidet. Når offentlige utgifter til helse er om lag like store i primærhelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten, er det uholdbart at forskningsinnsatsen er fordelt med henholdsvis ca. 10 og 90 prosent på de to nivåene.

OECD anbefaler at misforholdet aktivt motvirkes. Myndighetene må avklare sektoransvaret for kommunenes forskning på helseområdet, altså hvilket departement som har ansvaret; deretter må en finansieringsmodell på plass. Kommunal sektor må bygge opp systemer og infrastruktur for forskning og innovasjon i samarbeid med forskningssektorene, kunnskapsbehovene må defineres av kommunene selv, og

kommunale aktører må delta aktivt i prosjekter.

Forskningsrådet kan styrke relevant forskningskompetanse og -kapasitet ved å invitere UH-sektoren, forskningsinstitutter og kompetansesentre til å samarbeide med den kommunale helse- og omsorgstjenesten på egnede konkurransearenaer. Vi kan også bidra til å dekke sektorens kunnskapsbehov gjennom målrettede utlysninger der kommunale aktører må være prosjekteiere eller sentrale samarbeidspartnere.

Helseinnovasjon og næringsutvikling

Det er positivt at regjeringen har styrket de åpne arenaene både for forskerstyrt og næ-

gjøre seg resultater fra offentlig finansiert forskning gjennom satsing på uttesting og kommersialisering av FoU.

Kvalitet og relevans i forskning for helse-tjenesten

OECD beskriver forskningen som foregår på norske sykehus, som typisk forskerdrivet og i liten grad behovsdrivet sett fra helseforetakenes eller samfunnets side. For å kunne svare bedre på kunnskapsbehovene i spesialisthelsetjenesten og i samhandlingen med de kommunale tjenestene, bør forskningen trekke veksler på flere faglige kompetanseområder.

Forskningsmidlene i de regionale helse-

“Finansiering gjennom nasjonale konkurransearenaer bør særlig økes på områder der samfunnet har store behov”

ringsrettet forskning, men OECD stiller seg undrende til at den utfordrings- og behovsdrivne helseforskningen ikke har vært tilstrekkelig prioritert.

Det kan gjøres ved å sette konkrete mål for hva helse- og omsorgssektoren skal oppnå, for eksempel i form av «missions», der et bredt spekter av samfunnsaktører trekkes inn i forsknings- og innovasjonsprosessene for sammen å bidra til gode løsninger og endring.

Helsenæringen er avhengig av flere typer offentlig-privat samarbeid for å vokse. Næringen trenger tilgang til kompetanse, forskningsinfrastruktur, testarenaer og kliniske studier. Helsetjenesten trenger innovative bedrifter som kan bidra med løsninger og produkter for bedre helsetjenester, i kommunene som på sykehusene.

Fagmiljøene må være konkurransedyktige og attraktive partnere for de framgangsrike bedriftene, slik at det nasjonale økosystemet for forskning og innovasjon kan utvikles. Vi må legge til rette for verdiskaping i Norge – helse er en stadig større del av nasjonaløkonomien – og samtidig underbygge den offentlige helsetjenestens ansvar for å gi alle innbyggere likeverdige, trygge og tilpassede helsetjenester.

Som forvalter av om lag 30 prosent av risikoavlastningen for helsenæringslivets FoU-investeringer (SkatteFUNN inkludert), kan Forskningsrådet rette virkemidler og utlysninger mot ulike deler av helsenæringen på en måte som stimulerer til enda større private investeringer i FoU.

Vi kan fremme nye samarbeidsformer mellom offentlige og private aktører og styrke næringens muligheter til å nyttig-

foretakene bør åpnes for forskere utenfor sykehusene og i større grad benyttes til å stimulere interdisiplinær forskning, hvor også teknologimiljøer, samfunnsvitenskap og humaniora kan bidra mer til å løse helse-tjenestens behov – sammen med leger og andre helseforskere. Det kan gi større tilfang av prosjekter med både høy nytteverdi for tjenesten og med høy vitenskapelig kvalitet.

Storbritannia har valgt en slik åpen modell for helsetjenestens eget forskningsråd (National Institute for Health Research – NIHR) som ble etablert ved å samle NHS sine forskningsmidler². NIHR inviterer alle forskere uavhengig av institusjon til å søke midler både til behovsdrivet og forskerinitiert forskning.

I likhet med flere evalueringer av norsk helseforskning anbefaler OECD også at mer av forskningsmidlene utlyses på en nasjonal konkurransearena. I Norge utgjør grunnbevilgningene i UH-sektoren en stor andel av totalbudsjettet, 68 prosent i 2015. Andelen i Danmark er 55 prosent, i Sverige 43, mens i Storbritannia er den nede i 28 prosent³.

De offentlige midlene som går via Forskningsrådet til fagområdet medisin og helse, er strategisk viktige, men beskjedne, 10,5 prosent av de totale utgiftene (alle kilder)⁴. Til sammenlikning er andelen for naturvitenskap-matematikk 27 prosent.

Finansiering gjennom nasjonale konkurransearenaer bør særlig økes på områder der samfunnet har store behov. Det vil både styrke forskningens vitenskapelige kvalitet og bidra til at forskningen blir nyttig for pasienter og samfunn. Det vil også i

større grad være mulig å koble næringslivet, helsetjenesten og forskningsmiljøene i større samarbeidsprosjekter som utlyses nasjonalt.

Forskningsrådet har etablert senterordningen Forskningscentre for klinisk behandling og har nylig tildelt det første senteret til forskning innen nevrodegenerative sykdommer som MS og ALS. Dette er et virkemiddel for å videreutvikle de beste kliniske forskningsmiljøene i Norge til å bli internasjonalt ledende på forskning om viktige helseutfordringer. For å realisere dette formålet må ordningen styrkes, og vi ønsker å lyse ut flere slike sentre.

Grunnleggende helseforskning

Åpne konkurransearenaer er avgjørende for å utvikle fagene og lykkes i grense-sprengende forskning. Ny viten oppstår ofte på uventede måter og på områder det er umulig å forutsi. Forskerdrivet, grunnleggende helseforskning er en viktig og nødvendig del av den nasjonale kunnskapsberedskapen vi må ha for å møte framtidens helseutfordringer.

Med unntak for en del grunnforskningsorienterte miljøer som historisk er en del av Oslo universitetssykehus og som dermed kan søke helseforetakenes regionale forskningsmidler, er Forskningsrådets åpne arena (fri prosjektstøtte) den eneste søkbare finansieringskilden for medisinsk og helsefaglig grunnforskning i hele bredden. Det betyr at mange grunnforskningsmiljøer er avhengige av å lykkes i konkurransen om Forskningsrådets midler for å utvikle viktig, underbyggende forskning.

Vi ser at andelen av midlene som går til grunnleggende forskning, har gått ned de siste 7 årene, selv om omfanget av midler til fri konkurranse har økt. Forskningsrådets ansvar for å styrke grunnforskningen og bidra til å utvikle fagene tilsier at vi har særlig oppmerksomhet i søknadsbehandling og porteføljestyling på utfordringene de grunnleggende helseforskningsmiljøene møter. Samtidig må institusjonene selv i enda sterkere grad stimulere, tilrettelegge og sørge for at miljøene deltar i de internasjonale konkurransene om forskningsmidler, ikke minst ERC og EUs andre aktuelle programmer.

¹ <http://bit.ly/2ShiUSv>

² National Health Services (NHS) er det offentlige helsevesenet i Storbritannia.

³ OECD Research and Development statistics; General University Funds (GUF) som andel av totale FoU-utgifter i UH-sektoren.

⁴ Tall fra NIFU for 2015.

Forskningsrådet kommer med en rekke forslag til endringer i norsk instituttpolitikk

Forskningsrådet har laget en synteserapport om norsk instituttsektor og kommer med flere innspill til regjeringens gjennomgang av instituttpolitikken. *Forskningspolitikk* ser på hva forslagene kan medføre for instituttene og det norske innovasjonssystemet.

PER KOCH,
Forskningspolitikk

Rapporten er positiv til instituttsektorens betydning for innovasjon og nyskaping, men det er fordi det er gode grunner til å tro at sektoren bidrar med kompetanse, problemløsning og nettverk som næringsliv og offentlig sektor har bruk for.

Instituttens markeds- og kundenærhet har gitt det norske samfunnet tilgang på forskere som forstår deres språk, deres behov og deres arbeidsmåte. Det er grunn til å tro at arbeidsdelingen mellom universitets- og høyskoleforskere på den ene siden og instituttforskerne på den andre har vært en stor fordel i utviklingen av Norge.

Økt basisbevilgning

Rapporten anbefaler at basisfinansieringen økes til minst 15 prosent av instituttens FoU-omsetning.

I dag er det stor variasjon mellom instituttene når det gjelder slik finansiering. I praksis medfører forslaget en økning av basisbevilgningene til de teknisk-industrielle instituttene. Regjeringen har allerede signalisert at den er med på en slik økning.

Nå må det sies at en lav basisbevilgning også har sine positive sider. Den tvinger institusjonene og forskerne til å finne, forstå og hjelpe kundene i markedet, for det er der pengene er.

Men blir basisbevilgningen for lav, får ikke forskerne tid og ressurser til å oppdatere seg på forskningsfronten. Det blir lite tid til de lange tankene i et oppdragsmarked som ofte krever raske svar og kjappe løsninger. Dette svekker spesielt den mer langsiktige teori- og metodeutviklingen og dyrkingen av solide internasjonale nettverk.

Forskningsrådet vil ikke etablere 15 prosent basisbevilgning som en uforanderlig andel av omsetningen som en rettighet for instituttene. Problemet er at basis-

bevilgningsandelen vil synke om instituttene lykkes i markedet på områder der det er behov for deres tjenester. Med andre ord: Det kan se ut som de blir straffet for å gjøre det de er satt til å gjøre. Forskningsrådet skriver derfor at:

«Forskningsrådet bør jevnlig, for eksempel hvert fjerde år og koordinert mot revisjon av Langtidsplanen for forskning og høyere utdanning, vurdere om det er grunnlag for å anbefale en endring i basisbevilgningen til instituttene.»

Med andre ord: 15-prosentmålet er litt mer uryddig enn man først kan få inntrykk av. Men intensjonen er klar.

Støtte til EU-søknader

Norske institutter gjør det generelt bra i EUs rammeprogram for forskning og innovasjon, på tross av lav basisbevilgning og høye timepriser.

Forskningsrådet foreslår at STIM-EU-ordningen (som støtter søknader til EUs rammeprogram for forskning og innovasjon) skal styrkes slik at norske forskningsinstitutter ikke taper økonomisk på å delta i prosjekter under Horisont 2020 og dets etterfølgere.

Det foreslår videre at deler av PES-ordningen (som gir midler til søknadsskriving) slås sammen med STIM-EU-ordningen (som går til dem som har fått gjennomslag i EU).

Doktorgradsutdanningen

Forskningsrådet har en egen ordning for støtte til stipendiater i instituttsektoren. I mange utlysninger ligger det krav om rekrutteringsstillinger, og instituttene har vanskeligere for å finansiere slike stillinger enn universitetene.

Forskningsrådet ser nå på en alternativ måte å møte denne utfordringen på. I stedet for å gi instituttene rekrutteringsstillinger direkte, vil det gi dem ekstra penger til slike stillinger i forskningsprosjekter som Forskningsrådet allerede har finansiert. Forskningsrådet bemerker at det må vurderes om en slik ordning bør begrenses til områder hvor det er særskilte behov.

I utgangspunktet kan dette gi mer penger til noen av instituttene. Andre kan tape.

Krav om mer publisering

Det er spesielt ett område hvor arbeidsdelingen mellom instituttsektoren og universitets- og høyskolesektoren skaper forvirring og uklarhet, og det skyldes begrepet «vitenskapelig kvalitet». Av en eller annen grunn har en del forskere ved universitetene klart å etablere et narrativ der «vitenskapelig kvalitet» blir forstått som det samme som det å publisere i høynivåtidsskrifter.

Denne argumentasjonen fører fort til at andre kvaliteter ved forskningen blir borte, slik som – for eksempel – pedagogiske evner, evnen til å bruke forskning til praktisk problemløsning og evnen til å forstå og samarbeide med kunder og brukere.

Instituttens kunder er generelt lite opptatt av om instituttet klarer å få publisert forskningsresultatene i slike tidsskrifter. Disse artiklene kommer gjerne på trykk lenge etter at kunden har tatt kunnskapen i bruk. Publiseringen er primært noe som angår enkeltforskerens karriereløp og instituttets status og bevilgninger. Hvis publisering kommer for høyt opp på listen over prioriterte aktiviteter, kan det gå ut over instituttens hovedoppgave:

“Rapporten anbefaler at basisfinansieringen økes til minst 15 prosent av instituttens FoU-omsetning”

Seniorrådgiver i Kunnskapsdepartementet Gørill Kristiansen presenterer departementets arbeid med instituttspolitikken på NIFUs seminar 22. november.

Avdelingsdirektør i Norges forskningsråd Christen Krogh presenterte rådets forslag til ny instituttpolitikk på NIFUs seminar 22. november.

problemløsning og innovasjon for og med kundene.

Det betyr ikke at slik publisering ikke er viktig. Den hjelper forskerne til å bygge internasjonale nettverk og gjør forskningsinstituttet til en mer attraktiv samarbeidspartner for andre forskningsinstitusjoner. Det å skrive slike *papers* bidrar også til læring. Men hvis slik publisering blir det eneste målet for instituttene kvalitet, vil det gå ut over forskningens relevans.

Derfor er Forskningsrådets forslag om at kravet om vitenskapelig produksjon skal opp mot ett publikasjonspoeng per forskerårsverk problematisk. Det skriver riktignok at kravet må ses i sammenheng med at basisbevilgningen øker, men sannheten er at selv institutter som allerede får

“Forskningsrådet vil heve den konkurranseutsatte delen av basisbevilgningen til 20 prosent”

15 prosent grunnbevilgning, sjelden når dette målet.

Her møter vi dessuten nok en gang brøk-problemet. Lykkes instituttet i å øke omsetningen ved å hjelpe bedrifter og institusjoner til å løse sentrale problemer, må de gjerne ansette flere forskere med fokus på kundenes behov. Dette kan føre til at antallet publikasjonspoeng per ansatt går ned. Forslaget kan med andre ord virke som et disinsentiv for økt samfunnskontakt.

Nei til små forskningsinstitutter

Forskningsrådet anbefaler videre at kravet til størrelse på forskningsinstitutter som får basisbevilgning, heves fra 20 til 40 FoU-årsverk.

Forskningsrådet forsvaret dette forslaget med at «enkelte institutter som har få FoU-årsverk og som er relativt brede faglig sett (dvs. har aktivitet på flere ulike områder), har problemer med å tilfredsstille kravene for å motta basisbevilgning, samtidig som de også har utfordringer på inn- →

Forskningsrådet vil innlemme forvaltningsinstituttene i basisbevilgningsordningen, her representert ved forskningsskipet til Havforskningsinstituttet, Dr. Fridtjof Nansen.

Foto: Havforskningsinstituttet

“Forskningsrådet ønsker en ny vurdering av inndelingen i ulike fordelingsarenaer for institutter underlagt basisbevilgningsordningen”

tektssiden. Forskningsrådet erfarer også at enkelte mindre institutter iblant mangler noe kompetanse innen det økonomisk-administrative.»

Det økonomisk-administrative argumentet for å slå sammen institutter til større enheter kan ha noe for seg, men frasen «iblant» i sitatet ovenfor viser også at mange små institutter klarer dette bra – alene eller i samarbeid med andre.

Frasen «enkelte institutter» viser også at flere av de små instituttene leverer gode faglige resultater.

Det har dannet seg en forestilling i norsk politikk og administrasjon om at større alltid er bedre, noe jo både dagens forskningsrådskonstruksjon og de nye store universitetene er eksempler på. Men det er faktisk ikke alltid slik at 1+1=3, spesielt ikke hvis kravet om sammenslåinger og vekst undergraver unike kulturer som i dag leverer gode resultater.

“Det har dannet seg en forestilling i norsk politikk og administrasjon om at større alltid er bedre”

Forskning på forskning tyder da også på at forholdet mellom størrelsen på forskergrupper og kvaliteten på deres arbeid er et svært komplekst fenomen og at små grupper kan levere meget god forskning.

Den utfordringen som dette forslaget tar sitt utgangspunkt i, er sannsynligvis et resultat av særtrekk ved den norske instituttsektoren og da spesielt rollen til de regionale forskningsinstituttene. Disse er satt til å betjene egen region med lokal kompetanse på en rekke områder, noe som gjør det vanskeligere for dem å leve opp til Forskningsrådets ideal. Det betyr ikke at aktivitetene deres ikke er viktige eller nyttige. Nå som de nye fylkene skal få et økt ansvar for forskning og innovasjon, er det grunn til å tro at deres lokalkunnskap kan bli enda viktigere.

Under enhver omstendighet er det ingen grunn til å straffe de små instituttene som gjør det bra, med et slikt krav. Rett skal være rett: Forskningsrådet understreker at kravet kan fravikes om instituttet har en innretning «slik at få FoU-årsverk ikke betyr at instituttet har problemer med å produsere vitenskap, eller hevde seg i konkurransen om oppdrags- og bidragsmidler.» Men hvis det er tilfellet, er det vanskelig å forstå hvorfor man trenger et krav om 40 ansatte.

Oppbygging av institutter og instituttgrupper

En av de mest sentrale motsetningene i norsk forsknings- og innovasjonspolitikken er konflikten mellom åpne konkurransearenaer og behovet for strategiske prioriteringer på områder der Norge mangler kunnskap og kompetanse. Dette er en uunngåelig motsetning som ingen simplistiske modeller eller organisasjonskart kan gjøre slutt på.

Så samtidig som Forskningsrådet fremmer forslag om felles retningslinjer og mål for både instituttsektoren og norsk forskning generelt, må det også komme med forslag om hvordan man kan korrigere for systemsvikt og sikre anvendt FoU på områder norsk nærings- og samfunns- liv har og vil få bruk for.

Den viktigste kilden til slike midler er Forskningsrådets strategiske og næringsrettede programmer. Dette er åpne konkurransearenaer der også UH-sektoren og næringslivet kan søke.

Men i dag setter man også av en viss prosentandel av basisbevilgningen til strategiske instituttsatsinger (SIS). Forskningsrådet mener imidlertid at dagens SIS-ordning gir liten ekstra verdi ut over det som man kan oppnå gjennom ordinær grunnbevilgning og at den derfor bør avvikles. I stedet vil de ha en strategisk ordning som brukes for å øke basisbevilgningen til et institutt eller en instituttgruppe.

SIS tildeles ofte av departementer med sterkt engasjement for egen sektor. Hvis Forskningsrådet skal få gjennomslag for dette forslaget, må de nok sikre departementene en like sterk innflytelse i den nye praksisen som i den gamle.

SIS tildeles ofte av departementer med sterkt engasjement for egen sektor. Hvis Forskningsrådet skal få gjennomslag for dette forslaget, må de nok sikre departementene en like sterk innflytelse i den nye praksisen som i den gamle.

Mer av basisbevilgningen skal konkurranseutsettes

Forskningsrådet vil heve den konkurranseutsatte delen av basisbevilgningen til 20 prosent. I dag varierer den konkurranseutsatte delen sterkt, fra 2,5 prosent blant primærnæringsinstituttene til 10 prosent i de andre arenaene.

Forskningsrådet ønsker en ny vurdering av inndelingen i ulike fordelingsarenaer for institutter underlagt basisbevilgningsordningen. Dette henger blant annet

sammen med at instituttsektoren er så mangfoldig, med ulike former for eierskap, organisering, marked og forvaltningsoppgaver.

Disse arenaene er for eksempel ikke i samsvar med departementenes sektoransvar. Arenainndelingen er ikke en rent faglig inndeling. Innenfor arenaene har instituttene ofte ulike markedsbetingelser. Den pågående omorganiseringen av instituttsektoren – slik som etableringen av forskningsgiganten NORCE – har også ført til at noen institusjoner deltar på flere arenaer. Dagens inndeling gir med andre ord ikke alltid like mye mening og sikrer heller ikke like konkurranseforhold.

Hvorfor en økning av den konkurranseutsatte delen til 20 prosent skal bidra til å løse disse utfordringene, går ikke helt klart frem av teksten. Tvert imot kommer Forskningsrådet med en rekke argumenter som tyder på at dette kan gjøre situasjonen vanskeligere.

Forskningsrådet kommer også med et annet forslag som kan gjøre situasjonen mer komplisert: Det foreslår at basisfinansieringsordningen skal utvides til å kunne inkludere forvaltningsinstitutter (institutter som har sentrale samfunnsoppdrag for staten) og andre institutter som ikke omfattes av ordningen.

Det å inkludere forvaltningsinstituttene vil ikke gjøre landskapet noe enklere å navigere i, noe som nok også er med på å forklare hvorfor rådet antyder at man kanskje trenger en egen arena for slike institutter.

Samarbeid og arbeidsdeling

Drøftingen i rapporten er tvetydig, men Forskningsrådet konkluderer faktisk med at man bør vurdere om noen virkemidler – og da spesielt Sentre for fremragende forskning (SFF) og Sentre for forskningsdrevet innovasjon (SFI) – kan utvikles slik at de «legger til rette for en tydeligere arbeidsdeling mellom forskningsinstituttene og universitetene og høyskolene».

Det er ikke klart hva dette egentlig betyr, ettersom teksten for øvrig kommer med argumenter som tilsier at man *ikke* bør gjøre SFI om til et instituttvirkemiddel eller SFF om til et universitetsvirkemiddel. Dette ville da også være merkelig, ettersom dagens praksis tilsier at både universiteter og høyskoler og institutter kan gjøre god bruk av begge.

Rapporten kommer ikke med forslag til nye tiltak som kunne være med på å styrke samspillet mellom UH-sektoren og instituttene.

Målrettet – men ikke effektivt nok

Målene er klare, men ikke alle virkemidlene som foreslås, er like effektive i Forskningsrådets rapport om instituttsektoren. Instituttpolitikken må omfatte mer enn Forskningsrådets virkemidler.

SVEINUNG SKULE,
direktør,
NIFU

SIRI BRORSTAD BORLAUG,
forskningsleder,
NIFU

Rapporten «En målrettet og effektiv instituttpolitikk» er Forskningsrådets syntese av de fire panelevalueringene som er gjennomført av norske forskningsinstitutter. På toppen av syntesen legger Forskningsrådet sine egne vurderinger og råd til regjeringens instituttpolitikk.

Hovedkonklusjonen er en understreking av forskningsinstituttens særegne rolle: *Forskningsrådet mener at majoriteten av instituttens funksjoner og oppgaver vanskelig kan overlates til andre aktører uten at dette vil svekke innovasjonssystemets totale evne til å frambringe relevant kompetanse og kunnskap.* Det gir et positivt utgangspunkt.

Bedre rammebetingelser og tydeligere krav

I tråd med evalueringene rapporten bygger på mener Forskningsrådet likevel at instituttene må bli bedre til å utføre sin doble oppgave – å levere matnyttig kunnskap av høy kvalitet. De må bli mer internasjonale, øke sin vitenskapelige kvalitet og bidra bedre til utviklingen av næringslivet og forvaltningen.

Oppskriften er todelt: Bedre rammebetingelser og tydeligere krav. De positive stimulansene er økt basisbevilgning, bedre betingelser for å delta i EU-prosjekter og flere stipendiatstillinger. Dette er viktige rammebetingelser for instituttene, som utvilsomt vil kunne bidra effektivt til sektorens utvikling.

At bedre rammebetingelser følges av økte forventninger, er også naturlig, men

her er virkemidlene mindre effektive. Forskningsrådet mener instituttene bør bli større, og de må publisere mer. Hovedgrepet er å stramme inn kvalifiseringskriteriene for å motta basisbevilgning.

En fjerdedel av instituttene er for små til å kunne leve opp til et krav om ny minimumsstørrelse på 40 forskerårsverk. Tre fjerdedeler publiserer mindre enn det nye forslaget om minimumskrav på 1 publiseringspoeng per forskerårsverk. Et skjerpet krav som måles per forskerårsverk, gir insentiv til å begrense oppdragsvirksomheten til markeder som vil betale for vitenskapelig publisering. Faren er at det kan svekke insti-

“Det grunnleggende problemet er at instituttsektoren er heterogen og har ulike oppdrag”

tuttens vekst og deres appetitt på oppdrag for næringslivet.

Troen på justeringer i innretningen av basisbevilgningen virker i det hele tatt noe overdrevet. For å stimulere kvalitet, relevans og internasjonalisering foreslår Forskningsrådet å øke den resultatbaserte omfordelingen av basisbevilgningen. Da blir det viktig hvordan kriteriene som avgjør omfordelingen, utformes.

Rapporten har omfattende drøftinger av hva kriteriene faktisk premierer, og av problemene med å sette sammen grupperinger av institutter som kan konkurrere på noenlunde like vilkår. Det grunnleggende problemet er at instituttsektoren er heterogen og har ulike oppdrag, nettopp fordi instituttene har tilpasset seg behovene til ganske ulike brukere og markeder. Da skal det godt gjøres å finne kriterier som treffer alle, og det kan være bedre å la omfordelingen være lav. Det er markedene som driver instituttene, ikke kriterier som styrer 1–2 prosent av totalinntektene.

Forskningsrådets virkemidler

Rapporten har gode drøftinger av hvordan øvrige virkemidler som Forskningsrådet administrerer, kan bidra til utvikling av instituttsektorens kvalitet og relevans. Det er naturlig at slike drøftinger får stor plass. Inntekter fra Forskningsrådet utgjør en stor og viktig del av instituttens inntekter, og det er Forskningsrådet som har skrevet rapporten.

Til gjengjeld er rammebetingelser og virkemidler som ikke kanaliseres gjennom Forskningsrådet, i langt mindre grad belyst. Arbeidsdeling og samarbeid med universiteter og høyskoler og instituttens nasjonale oppgaver er to eksempler på det.

Arbeidsdeling og samarbeid under press

Tradisjonelt har det vært en relativt klar arbeidsdeling mellom universiteter/høyskoler (UH) og institutter; førstnevnte har hatt primæransvaret for utdanning og grunnleggende forskning, mens instituttene har hatt ansvaret for anvendt og eksternt finansiert forskning.

Som påpekt i synteserapporten er denne arbeidsdelingen under press. Dagens politikk bidrar til å gjøre UH og instituttene mer like og til å skape økt konkurranse mellom dem. Det går ut over samarbeidet.

Til tross for at evalueringene entydig peker på at samarbeidet mellom UH og institutter bør styrkes, har rapporten bare ett forslag til å tydeliggjøre arbeidsdelingen, nemlig å målrette Forskningsrådets senterordninger mer mot én sektor uten å utelukke den andre. SFI og FME foreslås i hovedsak å rettes mot institutter og SFF mot UH.

Utilstrekkelig tiltak for arbeidsdeling

Dette er et utilstrekkelig tiltak for å løse en omfattende utfordring. Universitets- og høyskolepolitikken har de siste tiårene innført lover og en rekke virkemidler for å styrke samarbeidet med samfunn og næringsliv, sist med innføringen av en økono-

“En fjerdedel av instituttene er for små til å kunne leve opp til et krav om ny minimumsstørrelse på 40 forskerårsverk”

Forskningsrådet vil øke basisbevilgningene til de teknisk-industrielle instituttene, her representert ved konsernsjef Alexandra Bech Gjørnvig i SINTEF.

misk premiering av lærestedenes bidrags- og oppdragsinntekter.

Motsatt bidrar både instituttene finansieringssystem og konkurransene om Forskningsrådets virkemidler til en økende orientering mot bidragsforskning og akademiske meritter i instituttsektoren. En litt tydeligere målretting av Forskningsrådets senterordninger vil neppe løse de grunnleggende utfordringene med utydelig arbeidsdeling og manglende samarbeid.

Som regjeringens forskningspolitiske rådgiver kunne Forskningsrådet ha drøftet mer enn sine egne virkemidler når de gir råd for arbeidsdeling og samarbeid mellom sektorene. For eksempel kunne rapporten ha diskutert en tilpasning i begge sektorens finansieringssystem, og muligheten for å stimulere til bedre samarbeid mellom sektorene i bredden av Forskningsrådets virkemidler.

Kanskje kunne det også drøftet muligheten for å inkludere instituttene i listen over aktører som universiteter og høyskoler er lovpålagt å samarbeide med, og hvordan styringsdialogen og utviklingsavtalene i UH kunne vært brukt for å styrke samarbeidet. Universitetenes eierskap og deltakelse

i instituttene styrer er kanskje også en underutnyttet ressurs i denne sammenheng.

For en tydeligere arbeidsdeling i oppdragsmarkedet kunne Forskningsrådet

“Alt i alt har Forskningsrådets rapport fornuftige mål for utvikling av en nasjonal instituttpolitikk”

drøftet om UH bør fokusere på etter- og videreutdanning, mens instituttene – gjerne i samarbeid med UH – kan ha hovedansvaret for oppdragsforskning.

Instituttene nasjonale oppgaver

En annen viktig del av arbeidsdelingen i forskningssystemet er knyttet til instituttene nasjonale oppgaver. Mange institutter har slike oppgaver, men de er ikke berørt i Forskningsrådets rapport. Oppgavene varierer, fra målinger av luftforurensning og fisketelling, via valgmålinger og nasjonalt tariffavtalearkiv til nasjonal FoU-statistikk og unik teknisk infrastruktur.

Nasjonale oppgaver er vanligvis ikke forskning i seg selv, men ofte bygges det forskningsfaglige tyngdepunkter rundt dem, og de spiller tett sammen med forsk-

ningen ved vertsinstituttene. Oppgavene er i noen tilfeller finansiert over statsbudsjettet som nasjonale oppgaver, i andre tilfeller som langsiktige bidrag eller oppdrag.

Forskningsrådet peker på at instituttene «i bunn og grunn er sektorpolitiske virkemidler». Det er en god grunn til at slike oppgaver bør løftes fram i det videre samarbeidet mellom sektordepartementene med å utforme en nasjonal instituttpolitikk.

Alt i alt har Forskningsrådets rapport fornuftige mål for utvikling av en nasjonal instituttpolitikk, men synsfeltet bør utvides for å finne fram til de mest effektive virkemidlene.

Hvilken plass kan kollegialitet ha som styringsform ved moderne universiteter?

Valgt eller ansatt rektor, hva fungerer best? Og hvordan ivaretas egentlig prinsippet om medbestemmelse for administrativt og faglig ansatte i høyere utdanning?

Agnete Vabø ser på to svenske bøker som tar for seg kollegialitet som ledelsesform.

AGNETE VABØ,
førsteamanuensis,
OsloMet, forsker NIFU

Ulike styrings- og ledelsesformer er et tilbakevendende diskusjonstema: fra kravet om demokratisering av styringsorganene på 1960- og 1970-tallet, via et sterkt filosofisk og politisk engasjement rundt innføring av virksomhetsplanlegging og New Public Management på slutten av 1980-tallet, til dagens management-inspirerte styringsformer.

Aldri har det vært mer styring

Universiteter og høyskoler er store og komplekse organisasjoner. De styres etter ulike og til dels konkurrerende prinsipper: Som kollegiale styringsorganer der fagstyret har en fremtredende plass, som demokratiske bedrifter der ansatte og studenter har rett til medbestemmelse, og som effektive iverksettere av offentlig politikk i et marked.

I dag forventes det også at institusjoner i høyere utdanning skal bruke styring og

“Som styringsform er kollegialitet bare delvis institusjonalisert, hevder forfatterne”

ledelse som virkemidler og utnytte sitt strategiske handlingsrom for å nå sine mål. Resultatbaserte indikatorer, utviklingsavtaler, styringsdialoger, profesjonalisering av lederroller og -utøvelse: Aldri har det vært mer styring. Aldri har det vært mer ledelse, hard eller myk.

Forvirring om prinsipper

Til tross for dette er det mye forvirring rundt hvilke prinsipper som skal gjelde for det styring og ledelse er til for, nemlig fordeling av oppgaver, ansvar, ressurser og makt. Bildet kompliseres ved at det også eksisterer en del frihet i valg av modell for styring og ledelse.

Sverige er intet unntak. De siste årene er det publisert en rekke bøker og artikler som analyserer og drøfter slike utviklingstrekk.

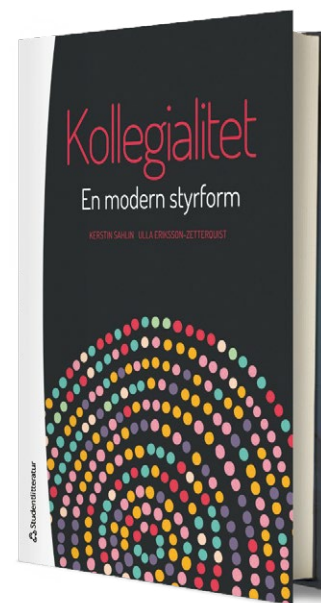
Kollegialitet, en moderne styringsform

Boken *Kollegialitet – En modern styrform* – forfattet av Kerstin Sahlin, professor i økonomi og tidligere prorektor ved Uppsala universitet, og hennes kollega Ulla Eriksson-Zetterquist, også professor i økonomi – er skrevet ut fra behovet for å tydeliggjøre de ulike styringsprinsippene og samspillet mellom dem. Hvordan kan kollegialitet fungere i moderne virksomheter? Og hvordan kan den fungere i samspill med andre styringsformer?

Som en styreform med basis i vitenskapelig kunnskap og kritisk samtale er kollegialitet, ifølge forfatterne, et nødvendig aspekt ved styring og ledelse av universiteter og andre forsknings- og kunnskapsbaserte virksomheter. Styreformene er likevel omstridt. Den blir sett på som foreldet og ineffektiv.

Kollegialitet er jo tradisjonelt kjenneetegnet ved at lederskapet roterer blant fagfeller. Som styringsform er kollegialitet bare delvis institusjonalisert, hevder forfatterne. Kollegial styringsform, slik den eksempelvis utøves i form av fagfelleevaluering av vitenskapelige publikasjoner eller i ansettelsesaker, fungerer som «øyer» av styring i organisasjoner preget av mange reformer, nye ideer og endring av praksis.

“I dag har linjeledelsen mer myndighet til å fatte beslutninger om saker som tidligere var forbeholdt det kollegiale styret”

Kollegial styringsform er preget av mer autonomi og mer aksept for selvstendig handling enn hva det gis rom for i standardiserte universelle management-regimer eller i regelorienterte byråkratier.

Ytterligere klarhet rundt kollegialitet som styringsprinsipp oppstår når ledelse i den såkalte linjestyringen blir en sammenblanding av kollegiale, administrative og ledelsesorienterte oppgaver.

Det truede universitet

Et annet bidrag, antologien *Det hotade universitetet*, kan leses som et forsøk på å beskrive og analysere utviklingstrekk som bidrar til å utfordre og endre universitetets idégrunnlag.

Boken, som er redigert av vitenskapelig ansatte ved institutt for statsvitenskap i Uppsala, Shirin Ahlbäck Öberg, Li Bennich-Björkman, Jörgen Hermansson, Anna Jarstad, Christer Karlsson og Sten Widmalm, trekker også på andre forfattere, deriblant to internasjonale bidrag om utvikling i

henholdsvis dansk og britisk universitetssektor.

I artikkelen «Forskningspolitikk som kunnskapshinder» argumenterer Stefan Svallfors at dagens forskningspolitiske virkemidler – som gjerne er rettet mot strategisk tidsavgrenset finansiering av tematiske områder med vekt på store forskningsgrupper – er dysfunksjonelle i forhold til hva vi vet fungerer som gode betingelser for kunnskapsproduksjon.

Å utvikle kunnskap for kunnskapens egen del kan, ifølge redaktørene, bare ivaretas gjennom betydelig grad av akademisk autonomi og selvstyre.

Linjestyring på bekostning av det kollegiale

Ifølge forfatterne har den seinere tids endring i styrings- og ledelsesformer bidratt til mer makt gjennom linjestyring på bekostning av den kollegiale. Å omtale disse reformene som autonomireformer er derfor misvisende.

I dag har linjeledelsen mer myndighet til å fatte beslutninger om saker som tidligere var forbeholdt det kollegiale styret, slik som i ansettelsessaker og i forhold av betydning for kvalitet i studieprogram og i forskerutdanning.

Dette er et viktig budskap i boken, som systematisk og empirisk tar for seg utviklingen av styringsreformer som til sammen har bidratt til avkollegialiseringen av svenske universiteter: sterkere betoning av lederroller, rasjonalisering av styringsstrukturen og sterkere vektlegging av ekstern representasjon på bekostning av faglig valgte representanter.

Parallelt med avkollegialisering tillegges universitetene nye styringsoppgaver som merkevarerbygging og ekstern kommunikasjon.

Rektor Eva Åkesson og prorektor Anders Malmberg ved Uppsala universitet får testet sine lederegenskaper.

Foto: David Naylor

To råd om styring

Kollegialitet – En modern styrform gir også råd om hvordan kollegialitet som styringsform best kan anvendes i dagens moderne universitet.

Det påpekes at det bør eksistere ordninger for å knytte sammen den fragmenterte kollegiale strukturen: gjennom representasjon, felles møteplasser, kollegier, gjennom måten beslutninger fattes på (skriftlig som muntlig), gjennom tydelige retningslinjer for håndtering av ulike saker og når det gjelder ansvarsfordeling i hierarkiet.

Det er viktig at beslutninger fattes så nær som mulig de faglige enhetene/miljøene det gjelder. Samtidig må hensynet til åpenhet ivaretas – også for å unngå at særinteresser får dominere. Utydelighet rundt kollegialitet som styringsform kan bidra til styringsproblemer; det bør derfor stadig bevisstgjøres om kollegialitet – i utdanningsøyemed, i ansettelsessaker og i organisering og utvikling av arbeidsplassen.

Universitetene trenger management

Kollegial styringsform kan ikke erstatte management. Ettersom universitetene også må kunne agere som aktører i et marked med konkurranse og kommersielle vilkår, trengs denne formen for lederskap. Og det administrative/byråkratiske hierarkiet er nødvendig for å sikre forsvarlig oppfølging av et omfattende regelverk.

Evaluering og eksaminering av studenter, rekruttering og ansettelse av fagpersonale og bevilgning av forskningsmidler er ifølge forfatterne utpregede eksempler på saker som kun bør være gjenstand for fagstyre. Behovet for å kombinere ulike styringsformer krever imidlertid en tydelig reflektert organisering.

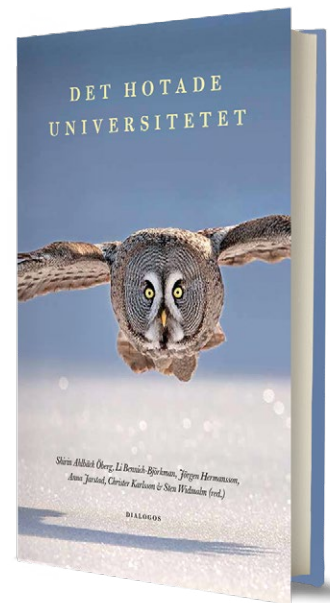
Behov for retningslinjer

Mens markedet oversvømmes av utdanningstilbud og kurs i styring og ledelse, er kollegialitet en veldig innforstått styringsform – en måte å organisere akademisk arbeid på innlært gjennom sosialisering. Det andre rådet gjelder derfor behovet for retningslinjer for organisering av evalueringer, bedømminger og beslutninger.

Modernisering av den kollegiale styringsformen krever ifølge forfatterne stor bevissthet om habilitet og hva det medfører av retningslinjer for innsyn og sammenliknbarhet. Kollegiale organ må så langt det er mulig spille med åpne kort og være sensitive for kritikk.

Økt finansiering gir mer makt

Det kan være at bøkene undervurderer de

faglige kollegienes potensiale for akademisk makt og innflytelse, det vil si den makt som følger av økt samfunnsmessig investering i forskning, med tilhørende utvikling av forskningsorganisasjonen på tvers av de formelle vertikale styringslinjene. Det er det siste forfatterne av disse to bøkene er særlig opptatt av.

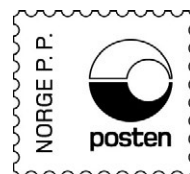
Vi skal heller ikke undervurdere hvordan syn på styring og ledelse i sektoren kan variere mellom institusjonstyper, kunnskapsdomener og fagkulturer. Kollegialitet som styringsform har mer aksept i tradisjonsrike akademiske miljøer, så vel som i humanistiske fagmiljøer.

Bidragene må også forstås i lys av redaktørens posisjon i svensk høyere utdanning, som representanter for samfunnsfag ved Universitetet i Uppsala, det eldste og kanskje mest akademisk tradisjonsrike universitetet i Norden.

En aktiv diskusjon om universitetets idégrunnlag er, ifølge forfatterne, en forutsetning for å forstå hvilke prinsipper for styring som best kan ivareta dette formålet. Begge bøkene tjener dette formålet. **B**

KERSTIN SAHLIN OG ULLA ERIKSSON-ZETTERQUIST:
KOLLEGIALITET - EN MODERN STYRFORM.
STUDENTLITTERATUR 2016

SHIRIN AHLBÄCK ÖBERG, LI BENNICHT-BJÖRKMAN,
JÖRGEN HERMANSSON, ANNA JARSTAD, CHRISTER
KARLSSON, STEN WIDMALM:
DET HOTADE UNIVERSITETET.
DIALOGOS 2016

Flere kvinner enn menn avlegger doktorgrad i Norge

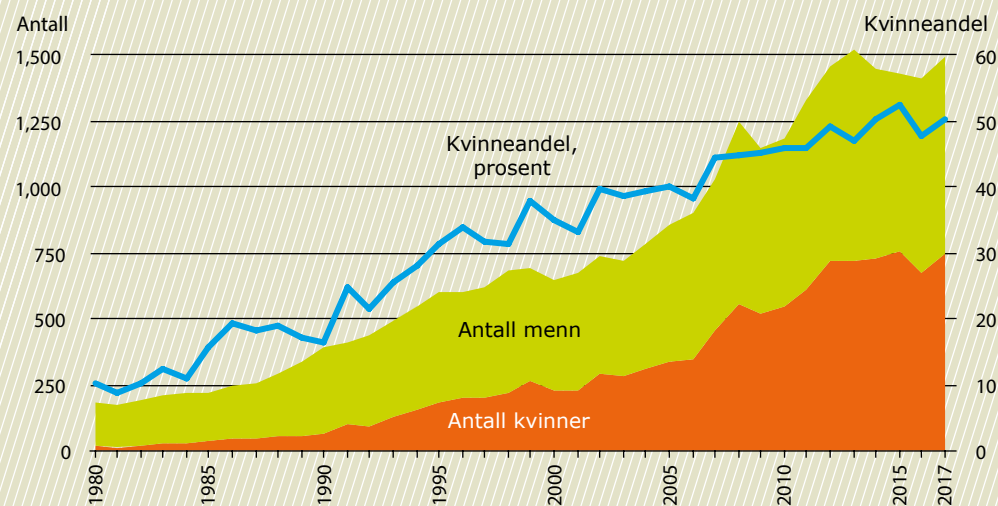
Det er nå praktisk talt balanse mellom kjønnene når det gjelder dem som tar doktorgrad i Norge. I 2017 var det faktisk litt flere kvinner enn menn. Dette står i sterk kontrast til situasjonen på begynnelsen av 1980-tallet, da kvinner stod for rundt ti prosent av doktorandene.

Tallene er hentet fra indikatorrapporten for det norske forsknings- og innovasjonssystemet. 2018 er det første året

da indikatorrapporten bare publiseres på nett. På nettstedet finner du faktabokser, tabeller og figurer, samt fokusartikler

som gir rom for analyse og kontekst. Det foreligger også en kortere syntese-rapport som kan lastes ned og skrives ut.

<https://tinyurl.com/lindikatorrapporten>

Kilde: NIFU, Doktorgradsregisteret

Følg *Forskningspolitikk* på nett, twitter og facebook!

Forskningspolitikk kommer nå jevnlig med nyheter på nettstedet, også i periodene mellom de fire trykte utgavene. På twitter og facebook deler vi pekere til artikler og innlegg publisert av *Forskningspolitikk* og andre nettsteder. Send oss tips om sider og saker vi bør dekke: fpol@nifu.no.

Forskningspolitikk: www.fpol.no

twitter: @fpolitikk

facebook: @forskningspolitikk

